זוכרות
ذاكرات
zochrot

ذاكرات عمواس، يالو وبيت نوبا

Remembering Imwas, Yalu, and Bayt Nuba

זוכרות את עמואס, יאלו, ובית נובא

ذاكرات عمواس, يالو وبيت نوبا
Remembering Imwas, Yalu, and Bayt Nuba
זוכרות את עְמוּאַס, יאלוּ, ובית נוּבּא

עורך: עמר אלע'בארי
מחקר: איתן ברונשטיין, עמיה גלילי, עמר אלע'בארי
תרגום: עמר אלע'בארי
עיצוב: טליה פריד
שער קדמי: בית נובא לפני 1967
שני משמאל ג'אסר עבד אלרחים זאיד, מח'תאר בית נובא
שער אחורי:
מפה בריטית משנת 1942 עם עדכונים ישראליים משנה 1958

הדפסה: דפוס אל-רסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה: עמותת זוכרות (ע"ר 580389526)
יצחק שדה 34
ת.ד 51698 תל אביב יפו 67212
טל: 6953155 - 03
פקס: 6953154 - 03

المحرر: عمر الغباري
بحث: إيتن برونشطين، عميه جليلي، عمر الغباري
ترجمة: عمر الغباري
تصميم: طليه فريد
الغلاف الأمامي: بيت نوبا قبل 1967
الثاني من اليسار هو مختار القرية السيد جاسر عبد الرحيم زايد
الغلاف الخلفي:
خريطة بريطانية 1942 وتغييرات إسرائيلية حتى 1958

طباعة: مطبعة الرسالة، بيت حنينا، القدس

إصدار جمعية «زوخروت Zochrot »
Yitzhak Sade 34
Po Box 51698, Tel Aviv 6721202
Tel: 03-6953155
Fax: 03-6953154

זוכרות
ذاكرات
zochrot

תודה מיוחדת על שיתוף פעולה: شكر خاص على التعاون:
לפליטות ופליטי עמואס, יאלו ובית נובא שהרשו לנו להיכנס לכפריהם
للاجئات ولاجئي عمواس ويالو وبيت نوبا الذين سمحوا لنا بدخول قراهم
למר אחמד אבו ע'וש, עמואס/ ראם- אללה - יו"ר וועד עמואס על מתן חומר ותמונות
للسيد أحمد حسن أبو غوش، عمواس / رام الله - رئيس جمعية عمواس
למר אסמאעיל אבו זאיד, בית נובא/ ביתוניא - יו"ר וועד התיאום לשלושת הכפרים
للسيد اسماعيل أبو زايد، بيت نوبا/ بيتونيا - رئيس لجنة التنسيق لقرى اللطرون الثلاث
למראחמד אבו אל-ר֒ב, יאלו/ ביתוניא - יו"ר וועד יאלו
للسيد أحمد أبو الرب - يالو/بيتونيا - رئيس لجنة بالو
למר סלאח אבו קטיש, עמואס/ י-ם - חבר הנהלת וועד עמואס
للسيد صلاح أبو قطيش، عمواس/ القدس - عضو لجنة إدارية في لجنة عمواس

החוברת הוצאה בתמיכת קרן STICHTING SIVMO
صدر الكتيب بدعم صندوق STICHTING SIVMO

All rights reserved to those who were expelled from their homes

www.zochrot.org

יוני 2007 حزيران

פארק איילון-קנדה
Ayalon-Canada Park
קרן קיימת לישראל
Jewish National Fund

مقدمة

تعمل جمعية «زوخروت» على إعلاء موضوع النكبة الفلسطينية وطرحه بالأساس للنقاش داخل الجمهور اليهودي في البلاد. نحن على قناعة أن اعتراف اسرائيل بما اقترفته تجاه الشعب الفلسطيني وتحمل المسؤولية عليه لهو خطوة ضرورية لأي عملية مصالحة وسلام في البلاد.

هذه المرة نتعامل مع الجريمة التي اقترفت ضد قرى اللطرون : عمواس ويالو وبيت نوبا والتي تمّت عام ١٩٦٧، بعد حوالي عشرين سنة من النكبة. هناك سببان رئيسيان دفعانا إلى إحياء ذكرى القرى الثلاث وهما: أولا، الشبه الكبير بين النهج الذي كان سائداً تجاه القرى الفلسطينية عام ١٩٤٨ وبين نكبة قرى اللطرون عام ١٩٦٧ كما سنحاول توضيحه في هذا الكتيب. ثانياً: هي العلاقة بين جمعية «زوخروت» وبين قرى اللطرون. إذ يمكن القول أن «زوخروت» ولدت في عمواس ويالو. وسيأتي تفصيل هذه العلاقة بين صفحات الكتيب الذي بين يديك.

في هذا الشهر، حزيران، اكتملت أربعون سنة على احتلال وتهجير وتدمير عمواس ويالو وبيت نوبا. نحن في «زوخروت» نحيي هذه الذكرى المؤلمة مرة أخرى لنذكر بها الجمهور عامة في البلاد وخارجها، مع اهتمام خاص أن تصل هذه المعلومات إلى القاريء اليهودي الذي يعيش عادة في ظل جهل في هذا الموضوع وعدم مبالاة أو عدم قدرة على النظر في المرآة.هذا المكان البعيد عن الحقيقة لن يساعد في فهم ما حصل هنا وبالطبع لن يساعد في الاعتراف وتحمل المسؤولية المطلوبة من الطرف الإسرائيلي على نتائج النكبة الفلسطينية.

ربما تساعدنا قصة عمواس ويالو وبيت نوبا على تذويت الفكرة أن النكبة الفلسطينية بدأت عام ١٩٤٨ وليست أمراً حدث حينئذ وانتهى. وما قرى اللطرون إلا محطة إضافية في هذه النكبة وفي المشروع الصهيوني.

في هذا الكتيب سنتعمق في العلاقة بين هذا المكان وبين «زوخروت» وفعالياتها فيه ونقرأ ما كتب لنا لاجئان عن ذكريات من الطفولة، وفيه معلومات كثيرة وصور تعكس الحياة في الماضي وفي الحاضر في هذه القرى.

أصدرنا هذا الكتيب صمن فعاليتنا لإحياء الذكرى الأربعين لنكبة عمواس ويالو وبيت نوبا والتي ستشمل بالإضافة اليه جولة في مواقع القرى وسماع شهادات من اللاجئين ووضع لافتات تدل على القرى والمعالم الرئيسية التي كانت فيها.

هذا هو الكتيب رقم ٢٢ في سلسلة «ذاكرات......». وقد صدر قبله كتيبات عن القرى والمدن التالية:

دير ياسين، لفتا، عين غزال، الحرم (سيدنا علي)، عين المنسي، حيفا، عكا، اللد، الرملة، خربة جلمة، اسدود والجدل، الشيخ مونّس، الجولان، سحمات، اللجون، إجليل، بئر السبع، ترشيحا، الشجرة، الكفرين وحطين.

«زوخروت - ذاكرات»
حزيران ٢٠٠٧

הקדמה

עמותת זוכרות, עוסקת בנכבה הפלסטינית שהתרחשה ב - 1948 ומאמינה שהכרה ישראלית בנ־כבה ולקיחת אחריות על מעשיה כלפי הפלסטינים הן צעד הכרחי למהלך של פיוס ושלום בארץ.

שתי סיבות עיקריות הביאו אותנו לציין את זכרם של שלושת כפרי אל-לטרון - עמואס, יאלו ובית נובא למרות שישראל כבשה והרסה אותם כעשרים שנה אחרי הנכבה, בשנת 1967:

הראשונה היא הדמיון הרב בין הנכבה של כפרי אל-לטרון לבין הנכבה של הכפרים שנהרסו ב- 1948 כפי שיתואר תיכף בחומר המובא בחוברת זו. השנייה היא הקשר בין זוכרות לבין כפרי אל-לטרון. אפשר לומר שזוכרות נולדה בעמואס ויאלו.

החודש, במלאת 40 שנים לגירוש ולהרס שביצעה ישראל אנחנו מתכבדים לציין את זכרם של שלושת הכפרים ולהעלות את ספורם פעם נוספת לכלל הציבור בארץ ובעולם, עם עניין מוצהר שמידע זה יגיע בעיקר לציבור היהודי בארץ הזו. כי למאבק בבורות הקיימת אצל חלקים גדולים ממנו, והגברת המודעות אצלם לסוגיית הפליטים, יפחיתו את ההדרדרות, אני מאמין, למקומות גזעניים חמורים יותר ומסוכנים יותר, ואולי יתרום ללקיחת אחריות ולתיקון העוול.

אולי הסיפור של עמואס, יאלו ובית נובא יטמיע יותר את התפיסה שהנכבה הפלסטינית התחי־לה ב-48 ולא התרחשה (וכאילו נגמרה) שם.

בחוברת יתואר הקשר בין זוכרות לבין המקום, ושני פליטים יספרו על זכרונות מילדותם בנוסף למידע רב ותמונות שמשקפות את המקום ואת סיפורו בעבר ובהווה.

חוברת זו מופצת לרגל סיור שעמותת זוכרות מקיימת במקום בשיתוף עם הפליטים הפלסטי־נים ובנוכחות הקהל הרחב. הסיור יכלול שילוט שיציין את הכפרים ואת אתריהם הבולטים.

חוברת זו היא חוברת מספר 22 בסדרת "זוכרות את ......". לפניה יצאו לאור חוברות על המקומות האלה:

דיר יאסין, לפתא, עין ע'זאל, אל- חרם [סידנא עלי], עין אל-מנסי, חיפא, עכא, אל- לד, אל-רמלה, ח'רבת ג'למה, אסדוד ואל- מג'דל, אל-שיח' מוָנס, אל- ג'ולאן, סחמאתא, אל-לג'ון, אג'ליל, באר אל-סבע, תרשיחא, אל-שג'רה, אל- כפרין וחטין.

זוכרות

יוני 2007

بيت نوبا

كانت بيت نوبا في العهد الروماني قرية من أعمال اللد. اسمها Beth Annaba ودعتها المصادر الفرنجية Betnobie . يتميز موقعها الجغرافي بأهميته الاستراتيجية منذ العصور التاريخية القديمة وذلك لإشراف القرية على طريق القدس - يافا. ترتفع ٢٥٠ متراً عن سطح البحر. استولى عليها الصليبيون في حملتهم الأولى على البلاد عام ١١٣٢، وشيدوا فيها حصناً لتأمين طريق الحجاج بين يافا والقدس. وأقام ريتشارد قلب الأسد معسكراً لجيشه فيها. وكان صلاح الدين الأيوبي يحرص على النزول في بيت نوبا أثناء تنقلاته إلى القدس للوقوف على التحضيرات العسكرية بين جنوده. ولما انتصر صلاح الدين في حطين تحررت بيت نوبا كغيرها من بلدان فلسطين. وفي عام ١١٩٢ شرع ريكاردوس في الزحف على القدس ووصل إلى بيت نوبا في ١١ حزيران وقضى فيها بضعة أسابيع للاستعداد لافتحام القدس. (لكنه بعد ذلك تراجع الى الساحل ولم يتقدم نحو القدس).

تقع قرية بيت نوبا في الجهة الجنوبية الشرقية من مدينة الرملة. ضمت إلى قضاء رام الله بعد بعد أن نجت مع ١٤ قرية فلسطينية أخرى من الاحتلال الأول عام ١٩٤٨.

في القرية مسجد ومدرسة للبنين تأسست سنة ١٩٢٢، وتحتوي على أساسات قديمة ومدفن منقور في الصخر. وفيها عدة آبار تجمع فيها مياه الأمطار.

كان في بيت نوبا عام ١٩٢٢ حوالي ٨٣٩ نسمة وفي عام ١٩٣١ سكنها ٩٤٤ نسمة لهم ٢٢٦ بيتاً وفي ١٩٤٥ بلغ عدد سكانها ١٢٤٠ نسمة وفي عام ١٩٦١ بلغوا ١٣٥٠ شخصاً.

احتلت إسرائيل القرية عام ١٩٦٧ وطردت أهلها وهدمت كل بيوتها. وقد نشرت صحيفة صنداي تايمز البريطانية تقرير الصحافي البريطاني مايكل آدمزعن زيارته لقريتي بيت نوبا ويالو بعد تدميرهما، وقد ترجمت الأهرام هذا التقرير ونشرته في عددها الصادر في ١٩ حزيران عام ١٩٦٨ ومما جاء فيه: «.... وفي الطريق عبر المنطقة التي كانت قبل عام منطقة حرام تفصل بين الأردن وإسرائيل..... شاهدنا على تل عند نهايته

בית נובא

בתקופה הרומית, בית נובא היה חלק ממחוז אל-לד ושמו היה BETH ANNABA , אך הצלבנים קראו לכפר BETNOBIE . הכפר נהנה ממיקום גיאוגרפי בעל חשיבות אסטרטגית מאז ומתמיד בזכות העובדה שהכפר השקיף על כביש אל-קֻדס - יאפא. הצלבנים כבשו את הכפר בשנת 1132 לספירה במהלך מסעם הראשון לארץ והקימו בו מבצר כדי לשמור על מסלול העלייה לרגל בין יאפא לאל-קדס. ריצ'רד לב ארי הקים שם לצבאו מחנה. סלאח אל-דין הקפיד לבקר בבית נובא בדרכו לאל- קדס כדי לעקוב מקרוב על המוכנות של צבאו שהתבצר באזור. כאשר ניצח סלאח אל-דין את הצלבנים בקרב חטין בשנת 1187 שוחררו רוב יישובי פלסטין ובכללם בית נובא. בשנת 1192 לספירה ניסה המפקד הצלבני ריקרדוס לפלוש לאל קדס, הגיע לבית נובא ב-11 ביוני ושהה בו כמה שבועות כדי להתכונן לפלישה שבסופו של דבר לא יצאה לפועל.

הכפר בית נובא נמצא דרומית - מזרחית לעיר רמלה. צורפה למחוז ראם - אללה אחרי שלא נכבשה בשנת 1948 למרות הנסיונות הציוניים לעשות כן.

בבית נובא היו מסגד ובית ספר לבנים שהוקם בשנת 1922, ויש בו שרידי בניינים עתיקים, מקום קבורה חפור בסלע ומספר בארות מים.

ההתנחלות מבוא חורון על אדמת בית נובא

مستوطنة مفو حورون على أرض بيت نوبا

خطاً طويلاً من شجر السرو خرب حديثاً..... ووراء ذلك امتدت سلسلة طويلة من هذه القطع على الأرض تناثرت فيها بعض الصهاريج وقطع الخشب وبعض قطع الصفيح. ذلك كل ما تبقى من بيت نوبا ويالو، لقد طمس الإسرائيليون معالمهما ... ومسحوهما من فوق الأرض.....».

أقامت اسرائيل على أرض القرية مستوطنة Mevo Horon

المرجع: الدباغ ، مصطفى مراد، بلادنا فلسطين، دار الهدى، كفر قرع، ٢٠٠٢.

قرية يالو

قرية فلسطينية كانت تابعة لقضاء الرملة ثم أصبحت بعد عام ١٩٤٨ في قضاء رام الله. وهي إحدى القرى الأمامية في الضفة الغربية. تقع جنوب شرق الرملة وجنوب غرب رام الله. تبعد ٣ كيلو مترات عن طريق القدس - يافا. وتربطها دروب بقرى بيت نوبا وعمواس ودير أيوب.

أقيمت يالو على بقعة «أيّلون» الكنعانية ومعناها «البلاطة». وعرفت في العهد الروماني باسم «ألوس» من أعمال عمواس وترتفع عن سطح البحر ٣٠٠ متر. معظم بيوت القرية من الحجر ومخططها مستطيل. حولها عيون ماء متوافرة. ويشرب أهاليها من عين الجبار وبعض العيون الأخرى. وتضم يالو بعض الدكاكين وجامعاً ومدرستين ابتدائيتين - اعداديتين للبنين والبنات. أنشئت المدرسة الأولى عام ١٩٤٧. وتحتوي على بعض الآثار كبقايا بناء في أسفله عقود وتل أنقاض وبئر مبنية. وتحيط بالقرية الأشجار الحرجية.

لقرية يالو أراض مساحتها حوالي ١٥ ألف دونم يزرع فيها أصناف متنوعة من الحبوب والأشجار المثمرة ولا سيما أشجار الزيتون التي غرست في مساحة ٢٧٥ دونماً ويمتد معظمها في الجهة الجنوبية من القرية، في حين تنتشر بساتين الفواكه في الجهتين الغربية والجنوبية الغربية. وتعتمد الزراعة على مياه الأمطار.

كان في يالو عام ١٩٢٢ نحو ٨١١ نسمة. وازداد العدد عام ١٩٣١ إلى ٩٦٣ نسمة كانوا يقيمون في ٢٤٥

בבית נובא גרו בשנת 1922 כ- 839 תושבים, בשנת 1931 היו בו 944 נפשות שגרו ב - 226 בתים, בשנת 1945 מספר התושבים היה 1240 ובשנת 1961 הגיע מספרם ל- 1350 נפשות.

ישראל כבשה את הכפר בשנת 1967, גרשה את תושביו והרסה את כל בתיו. העיתון הלונדוני סנדיי טיימס פרסם שנה אחרי הכיבוש דיווח מהשטח של העיתונאי הבריטי מייקל אדמס ושם נכתב:" .... נסענו על כביש שהיה לפני 1967 באזור החיץ בין ישראל לירדן.... בסוף הדרך על הגבעה ראינו שורה ארוכה של עצי ברוש שנחבלו לא מזמן..... מאחרי זה ראינו שרשרת ענפים שבורים מהעצים הללו זרוקים על האדמה ולידם היו מפוזרים כמה חביות, שברי רהיטי עץ וחלקי לוחות מתכת. זה היה כל מה שנותר מבית נובא ויאלו. הישראלים העלימו כל סמן ואתר... ומחקו אותם מעל פני האדמה."

ישראל הקימה את ההתנחלות מבוא חורון על אדמות בית נובא.

המקור: אל-דבאע', מסטפא מראד, ארצנו פלסטין, דאר אל-הדא, כפר קרע, 2002

יאלו

כפר פלסטיני במחוז רמלה עד 1948 ואחרי כן צורף למ־חוז ראם - אללה. עם הפסקת האש ב1948 הוא הפך לכפר "גבול" של הגדה המערבית. נמצא דרומית - מזרחית לרמלה ודרומית מערבית לראם-אללה, במרחק 3 קילומטר מכביש יאפא - אל קדס. שבילים חיברו בינו לבין הכפרים השכנים בית נובא, עמואס ודיר איוב.

יאלו נבנה על עמק "איילון" הכנעני כ-300 מטר מעל פני הים ומשמעות השם: לוח אבן. בתקופה הרומית היה חלק מנפת עמואס והוא נקרא "אלוס".

רוב בתי הכפר תוכננו בצורה מלבנית ונבנו מאבן. מס־ביב לכפר שפע של מעיינות מים, התושבים ניצלו את מי המעיינות לשתיה, השקיה ולשימוש ביתי. למעיין הראשי בכפר קראו מעיין אל ג'באר.

ביאלו היו שני בתי ספר, הראשון נבנה בשנת 1947, מסגד אחד וכמה חנויות. בכפר נמצאים שרידים לבניינים עתיקים עםוקשתות ובאר מקורה. מסביב לכפר היו הרבה חורשות.

بيتاً. وقدر عددهم في عام ١٩٤٥ بنحو ١٢٢٠ نسمة، وحسب تعداد ١٩٦١ ارتفع إلى ١٦٤٤ نسمة.

هدمت إسرائيل قرية يالو مع قريتي بيت نوبا وعمواس في حزيران ١٩٦٧ فتشرد أهلها في القرى المجاورة.

المرجع: الدباغ . مصطفى مراد، بلادنا فلسطين، دار الهدى، كفر قرع، ٢٠٠٢.

عمواس

قرية فلسطينية تقع جنوب شرق الرملة وهي على طريق مفترق يوصل بين مدن رئيسية هي: رام الله، الرملة، يافا، القدس وغزة. تبعد عن يافا حوالي ٣٠ كم ومثل ذلك تقريباً عن القدس. تربطها طرق ممهدة بقرى اللطرون ويالو والقباب وسلبيت ودير أيوب وبيت سوسين وبيت جيز. وترتفع عن سطح البحر نحو ٢٣٠ متراً.

«عمواس» بمعنى الينابيع الحارة بلد قديم. كانت اسمها في العهد الروماني « نيقوبوليس - Nicopolis» بمعنى مدينة النصر نسبة إلى انتصار فاسبسبانوس Vespasian - على اليهود، وكانت مركزاً لمقاطعة.

وصلها المسلمون في خلافة في خلافة أبي بكر حيث فتحها عمرو بن العاص بعد استيلائه على اللد ويبنا. ثم اصبحت مقر جند المسلمين وفيها انتشر الطاعون في عهد عمر بن الخطاب ومات فيها آلاف كثيرة من الناس.

فيها كنيسة بيزنطية أعاد الفرنج بناءها في القرن الثاني عشر للميلاد إبان الحملات الصليبية.

ودير اللطرون الواقع في جوار عمواس، أقامه رهبان الترابيست - Trappists عام ١٨٩٠ للميلاد، وهم رهبان كاثوليك سمّوا كذلك نسبة إلى دير «تراب» في فرنسا.

تملك عمواس أكثر من ٥٠٠٠ آلاف دونم. اعتاد أهلها زراعة الحبوب والبقول. بها أشجار لوز وتين وعنب وصبار وزيتون. وفي عمواس وحولها ينابيع استفاد منها السكان للشرب وغيره، أشهرها « بئر الحلوة» الواقع بجانب دير اللطرون.

كان في عمواس عام ١٩٢٢ نحو ٨٢٤ نسمة وفي

לתושבי הכפר יאלו היו כ- 15 אלף דונם אדמה שגידלה בהם סוגים שונים של קטניות. בכ- 275 דונם הם גידלו עצי זית. מטעי הפרות של התושבים היו בצד המערבי והדרום-מערבי של הכפר.

قرية يالو المهدمة - آثار بئر ماء مسقوفة
הכפר יאלו - בית הקשתות, באר מים מקורה

בשנת 1922 גרו ביאלו כ- 811 תושבים, ובשנת 1931 הגיע מספר התושבים שם לכ- 963 נפשות שגרו בתוך 245 בתים. בשנת 1945 הוערך מספרם בכ- 1220 תושבים ובמ-פקד האוכלוסין של שנת 1961 דווח שמספר תושביו של יאלו הוא 1644 נפשות.

ביוני 1967 ישראל כבשה את יאלו, גרשה את כל תושביו והרסה את בתיהם עד היסוד.

כיום שטח הכפר ואדמותיו הם חלק מ" פארק איילון - קנדה" השייך לקק"ל.

המקור: אל-דבאע', מסטפא מראד, ארצנו פלסטין, דאר אל-הדא, כפר קרע, 2002

עמואס

כפר פלסטיני שעמד עד שנת 1967 דרומית מזרחית לעיר רמלה ובמרחק כ- 30 קילומטר מיאפא וכך גם מירושלים. נמצא על פרשת דרכים חשובה המחברת בין ערים מרכזיות:

عام ١٩٣١ نحو ١٠٢١ شخصاً عاشوا في ٢٢٤ بيتاً وفي عام ١٩٤٥ قدروا ب ١٤٥٠ نسمة وصل عددهم حسب تعداد أجري في ١٩٦١/١١/١٨ إلى ١٩٥٥ نسمة. معظم السكان يعودون بأصلهم إلى عائلة «أبو غوش» التي تسكن قرية العنب - أبو غوش والتي تبعد ١٥ كم عن عمواس باتجاه القدس.

في عمواس مسجدان ومدرسة ابتدائية للبنين أسست سنة ١٩١٩ بمعلم واحد. وبعد النكبة أصبح فيها مدرستان واحدة للبنات والأخرى للبنين.

وتحتوي عمواس أيضاً على كنيسة متهدمة وهياكل فسيفساء ومدافن قديمة وقناة منقورة في الصخر وبقايا حمّام روماني وآثار معمارية كثيرة ومقامات وأضرحة مقدسة ينسب أحدها إلى الصحابي أبي عبيدة عامر بن الجراح ولكنه غير مدفون هناك وينسب مقام «الشيخ معلّى» إلى الصحابي معاذ بن جبل.

هدم الاحتلال الصهيوني عمواس في حزيران ١٩٦٧ وقد مر بها بعد خرابها الصحافي البريطاني مايكل آدمز ووصفها في تقرير نشر في صحيفة صنداي تايمز جاء فيه:» وكانت الطريق التي نسير عليها هي طريق عمواس. ولكن عندما انطلقنا بالسيارة من بيت نوبا ووصلنا إلى المنحنى الذي تقع عمواس عليه، وجدنا أن عمواس قد اختفت وزالت من الوجود تماماً.» وأضاف في وصفه الذي نشرته صحيفة الأهرام في ١٩٦٨/٦/١٩: « كانت عمواس على خريطة الحج التي أحملها معي .. ولكنها لن توضع على اية خريطة تصدرها إسرائيل، لأن الإسرائيليين محوا كل أثر لها».

وقد أقام الاحتلال متنزهاً عامّاً على أرض عمواس.

وفي هذه الأيام تجري أعمال تجديد وتطوير في مركز المتنزه.

المرجع: الدباغ ، مصطفى مراد، بلادنا فلسطين، دار الهدى، كفر قرع، ٢٠٠٢.

רמלה, ראם-אללה, יאפא, אל-קדס וע'זה. כבישים סלולים חי־ברו בין עמואס לבין כפרי האזור: אל-לטרון, יאלו, אל-ק בא ב, סל בית, דיר איו ב, בית סוסין ובית ג'יז.

עמואס שמשמעות שמו היא המעיינות החמים, הוא מקום עתיק והסטורי. שמו בתקופה הרומית היה ניקופוליס NICOPOLIS שמשמעותו "עיר הניצחון" לציון נצחונו של VESPASIAN על היהודים אז.ניקופוליס היתה עיר מחוז.

המוסלמים כבשו את עמואס בתקופת הח'ליף הרא־שון אבו בכר קרוב לשנת 632-633 לספירה ע"י המצביא עמרו בן אל-עאס אחרי שהשתלט על העיר אל-לד ועל י בנא. עמואס הפכה למפקדת מחוז פלסטין. המקום התפרסם בהסטוריה המוסלמית בשל מחלת הדבר שפשתה במקום וגבתה אלפי קורבנות מהחיילים שחנו בעמואס.

בעמואס יש כנסייה ביזנטית שהצלבנים בנו אותה מחדש במאה ה- 12 לספירה. וסמוך אליה מנזר לטרון - מנזר פעיל עד היום- שהוקם בשנת 1890 ע"י כמרים צרפתים קתו־לים השייכים למנזר TRAPP שבצרפת ועל כן הם נקראים TRAPPISTS.

לכפר הפלסטיני עמואס היו יותר מ-5000 דונם אדמה. התושבים נהגו להגדל דגנים וקטניות. במקום יש עצי זית, תאנים, שקדים, ענבים וצבר. בתוך הכפר ומסביבו יש מעיינות רבים שסיפקו מים לתושבים, המעיין המפורסם ביניהם הוא באר "אל-חלווה" שליד מנזר לטרון.

בעמואס גרו 824 תושבים בשנת 1922, ובשנת 1931 הכפר מנה 1021 נפשות שגרו ב 224 בתים. בשנת 1945 היתה הערכה ש-1450 תושבים חיו בו, ומהמפקד שנערך בתאריך 18/11/1961 עולה שהכפר מנה אז 1955 תושבים. רוב תושבי עמואס הם בני משפחת אבו ע'וש, אותה משפ־חה ששוכנת בכפר אל-ענ ב - אבו ע'וש [ענבים - אבו ע'וש] הממוקם כ-15 קילומטר מעמואס לכיוון ירושלים.

בעמואס שני מסגדים ובית ספר יסודי לבנים שהוקם בשנת 1919 ועבד בו עם פתיחתו מורה אחד בלבד. מיד אחרי הנ כ בה ב-1948 נבנה בו בית ספר נוסף לבנות.

בשטח עמואס ניתן למצוא גם כנסייה הרוסה, תבניות פסיפס, קברים עתיקים, תעלה חפורה בסלע, שרידי בית מרחץ רומי, שרידי בניינים רבים, מקומות וקברים קדושים.

המשך בעמ' 45

תהלוכת השיבה, יוני 2007, בבית נובא מהצד השני של הגדר
مسيرة العودة، حزيران 2007، في بيت نوبا داخل الضفة الغربية

סגירת מעגל: על סיור זכרון מהצד השני של הגדר

עמר אלע'בארי

לפני שבוע, ב - 16/6/2007 השתתפתי יחד עם חברות וחברים מעמותת זוכרות בתהלוכת השיבה שאירגן וועד התיאום המאוחד של שלושת כפרי אל-לטרון: עמואס, יאלו ובית נובא. האירוע בא לציין 40 שנה לכיבוש והריסת הכפרים. כל פליטי הכפרים הללו - למעט כמה עשרות שגרים בירושלים - מנועים מלהכנס לתחומה של מדינת ישראל. הם לא יכולים להגיע לעיי כפריהם ולשרידי בתיהם או לבתי הקברות של מתיהם. האירוע על כן התקיים במה שמכונה "השטחים הכבושים" קרי שנכבשו ב-1967, אבל עמואס, יאלו ובית נובא נכבשו גם הם בשנת 1967 ובכל זאת לפליטים הפלסטינים אסור להתקרב לשטח ההוא. אז מה קורה כאן? מה הם כללי המשחק? ומי קובע אותם?.

מישהו כאן, בכל הנוגע לכפרי אל-לטרון, דאג לטשטש את "הגבולות", או נכון יותר לומר עבר כל גבול.

שיירה של אוטובוסים ומכוניות עשתה את דרכה מהעיר ביתוניא, שליד ראם-אללה, שם מתגוררים פליטים רבים מבית נובא ויאלו, לכיוון הנקודה, כלשון המארגנים, הכי הקרובה "ככל האפשר" לגדר ההפרדה. הנקודה הזאת היא נקודה וירטואלית שלא ניתנת לסימון מראש. כי הכל תלוי בצבא הישראלי. הוא קובע את מידת "האפשר". בגלל זה היה קשה לקבוע נקודת כינוס וסיום לאירוע. בואו נקבע שעת התחלה, אמרו לנו, ונראה מה יקרה.

סיפורם וגורלם של כפרי אל-לטרון שנכבשו ב-1967 דומה באופן מדהים לדרך בה הישראלים נהגו בכפרים הפלסטינים שכבשו בשנות 1947-1948. רק שכאן ניתן להשיג תמונות, ועוד צבעוניות, שמתעדות את פשעי המלחמה שישראל ביצעה. זה

התחיל בשיטות דומות של כיבוש, הפחדה, גירוש, מחיקת הכפר מעל פני האדמה ומניעת הפליטים מלחזור לבתיהם, ונמשך ביצירת נוף "ישראלי" טהור.

כמה אנשים מודעים לכך, וכמה מתוכם יודעים להבדיל, כשעוברים ליד אזור לטרון, מה נכבש ב-1948 ומה נכבש ב- 1967?.

אולי זה בכלל לא משנה. הפרוייקט הציוני התחיל הרבה שנים קודם, ושנת 1967 היא רק אחת התחנות שבו. ולכן לא צריך להיות קטנוני לגבי כפרים פה ושם שנעלמו, או כמה אלפי פלסטינים שטרונספרו או אם הגבול או הגדר בלעו אי אלו שטחים במקום זה או אחר.

אזור לטרון הוא דוגמא מצויינת לחיבור בין 48 ל 67 . גיאוגרפיה ודימוגרפיה, ייעוד וייהוד, תפיסה תרתי משמע, שימור זכרון ומחיקת זכרון אחר. גם הקרבות עליו החלו ב-48 והסתיימו, בינתיים, ב-67. הרצון הישראלי לכבוש את האזור הזה כבר ב- 1948 היה גדול. הנה מה שמטריד את דוד בן גוריון ב- 11.7.1948 כפי שהוא בעצמו כותב ביומן המלחמה: "... יש להניח שבסוף השבוע או בשבוע הבא יטילו עלינו הפוגה - וזו תוכל ליהפך לגמר המלחמה בפועל. עלינו איפוא לנצל הימים המועטים שנשארו למלחמה בוודאות - אני משער עד יום ה'-ו' [15-16 ביולי]- לכיבוש לטרון ועמואס...". זה נאמר כחודש וחצי אחרי תחילת המתקפה הישראלית שלא מצליחה להכניע את האזור. ב- 29.5.1948 הוא חושף את הכוונות:"... התכנית של סטון- היא לאגף את לטרון ממזרח ולקחת את יאלו. לדברי יצחק רבין מרוכזים הכוחות הערבים בבית נובא, עמואס, יאלו ולטרון. דיר איו ב כמעט ריקה." ויומיים אחר כך הוא מספר שאווירונים ישאלים הפציצו את לטרון ועמואס. בן גוריון וחבריו ציפו שתוך כמה ימים הם ישתלטו על האזור אך כידוע הם נכשלו. לא פלא אם כך שהכיבוש ב-67 מבחינת הישראלים היה מעין סגירת מעגל ואף סגירת חשבון שנשאר פתוח מאז 48.

השיירה של הפליטים בשבת האחרונה הגיעה באופן מפתיע ללא כל עיכובים סמוך מאוד לגדר ההפרדה. האדמה הקרובה ביותר לגדר היא שארית אדמות בית נובא שנשארה "למזלם" של בעליה מחוץ לתחום המדינה האזרחית ונכנסו לתחום השלטון הצבאי. באופן אבסורדי, כך אדמות אלה ניצלו.

מסתבר שהדרך הפתלתלה שעשינו עם שיירת הפליטים מביתוניא לבית נובא, אמנם דרך נופי טבע מרהיבים אך גזלה מחיינו שעת נסיעה תמימה, היא הדרך היחידה שהצבא מתיר לפלסטינים לנסוע בה. המרחק האמיתי בין ביתוניא לבית נובא אינו יותר מרבע שעה נסיעה. ואני לתומי אומר שהצבא לא עיכב אותנו. הוא הצליח לעכב אותנו אפילו מבלי להופיע בפנינו.

מארגני התהלוכה, התברר לי אחרי שירדנו מהאוטובוסים, לא תכננו את מסלול התהלוכה, כי באמת ובתמים לא ידעו לאן יהיה אפשר להגיע עם האוטובוסים, ולכן הם גם לא ידעו היכן יהיה המקום המדוייק להתכנסות המשתתפים ולנשיאת הנאומים. בתרבות הנכבש קשה לדבר על הכנת תכניות מדויקות מראש. לא בונים על זמן ולא על מקום, ולכן אי אפשר לקבוע ולהעמיד במת נאומים. לזה דווקא היה פתרון, במה ניידת. משאית קטנה או טנדר גדול עם ארגז פתוח, הרכיבו עליו זוג רמקולים גדולים עם מיקרופון.

אחרי התייעצות קצרה הוחלט שהמסלול יהיה לכיוון צפון מערב, אחרי שני בתים נכנסים לשדה פתוח והנה גם גדר תיל מולנו עם כביש מסודר מהצד השני מסמנים את הגבול בין....67 ל- 48? בין ישראל ולא ישראל? בין פלסטין ולא פלסטין? לא יודע. אבל כן בין מותר ואסור ללא קשר מה ההיגיון מאחוריהם. אין הגיון מאחורי זה. יש כוח.

מאות הפליטים, אתם ישראלים בודדים ואנוכי, אולי הפלסטיני מ-48 היחיד באירוע, גם דרכי היה חיבור מוחשי בין - 48 ל-67, צעדנו בתהלוכה מרשימה שנראתה לי גם ססגונית, אולי בגלל צבעי דגלי פלסטין הרבים שהונפו בתהלוכה. אולי בגלל הרבגוניות של המשתתפים/ות, בנים ובנות, צעירים וצעירות, מבוגרים ומבוגרות, זקנים וזקנות שצורת הלבוש של האחרונים הוסיפה גם לאותנטיות וגם לססגוניות של התהלוכה. עשרות מטרים לפני הגדר, הסדרנים התחילו לעצור את התקדמותנו שמא נתקרב לגדר יותר מדי. כי זה מסוכן. הצבא יבוא תכף ולא רוצים עימותים. הצבא אכן הגיע תכף. ג'יפ ראשון עוצר על הכביש מאחורי הגדר אך מול העצרת, כמה צעירים שורקים וצועקים לעבר החיילים, ג'יפ שני מגיע ועצר גם הוא על הכביש אך במרחק כמה עשרות מטרים מהג'יפ הראשון והנה מגיע ג'יפ שלישי. אחרי כמה דקות החיילים משדרים תכונה, אחד מכוון רובה לעברנו ואז אחד הצעירים מבית

המשך בעמ' 44

الهيئة التدريسية في مدرسة عمواس الابتدائية قبل 1967
צוות המורים בבית הספר היסודי בעמואס לפני 1967

אהבה וילדות בעמואס
מאת אחמד אבו ע׳וש

למה האופק מרהיב אותי? במיוחד כאשר השמש שוקעת ונעלמת בשלווה מאחורי עמק שבולע אותה אט אט? למה אני אוהב את השקט שמפירה אותו רננת הזמירים בבוקר? למה אני אוהב שני צבעים, תכלת וירוק? ואוהב את הדיבורים על גבורה? ומרותק לסיפורי פולקלור? ומתענג עד כדי היכנעות למשמע מנגנות חליל או עוּד שזורמים כמו מעיינות שקטים אך חזקים, גועשים אך שלווים, קרים למרות חום השמש, ברורים למרות הלחש, הומים כגלי הים אך נוחים כזרימת הנהר? למה?

למה אני סבור שאושר צמוד לילדוּת? האם כי ילד פטור מכל אחריות? או מכיוון שהתכונה הבסיסית שלה היא זָכּות? ילדוּת, מתוך נסיוני, דומה לטבע ללא הרי געש ולשמיים ללא חום וקור. היא דומה לאקלים של פלסטין, לעמק עמואס, לעצי הר גבוה ולטעמם של הענבים והתאנים. היא החלל הרחב, האופק המתמשך, הריבוי הצבעוני שמתהווה בצל האהבה, היא האהבה היוקדת בלב. ילדות ממוקמת לפני האחריות ולפני ההזדהמות באפלה של הרווח כי ילדות אינה מכירה במזרח ולא במערב, לא במעמדות או באחריות או באשמה. היא החופש הנטול כל מגבלה.

ילד הייתי, כאשר באותו לילה אביבי לא הצלחתי להירדם למרות העייפות הברורה עלי. כן, היינו ששה, שחקנו עם כדור בגורן, אחר כך שחקנו "אל-ע׳מאיה" [תופסת] ואחריו "עאלי וָטְוָט" [דומה למשחק ים ~ יבשה]. נהיינו רעבים ורצנו אל "עין אל-עקד" [המעיין המקורה] והסתננו מאחורי העצים ונכנסנו לבסתנים המיוחדים. למרות עירנותו של הנטור אבו ח׳ליל אכלנו חֻמֻּס וחרשף, קטפנו פרות לא בשלים ושתינו לרוויה מהמעיין. עלינו לכוון "אל-משאעאת" [כאן אזור האדמות המזרחיות של עמואס - במקור משמעות המונח היא האדמות הציבוריות]. עמדנו בקצה האזור הסלעי ורגמנו באבנים כל מה שבא לנו עד שנמתחו שרירי כתפינו. עברנו דרך חרשת האורן, שם גדלות פטריות, וחזרנו לכיוון מגרש הכדורגל הסמוך למקום הקדוש "אל-שיח׳ מְעַלָּא" [כך בפי תושבי הכפר ומשמעותו רם מעלה, זהו המקום המוכר בספרי ההיסטוריה על שם מעאד׳ בן ג׳בל, אחד ממפקדי הצבא המוסלמי שהגיע לעמואס]. עברנו מצד לצד והתבוננו בנופי ארבעת הכיוונים, השתטחנו במרכז המגרש ובהינו בשמיים האביביים הרגועים. חלקנו שוחחו, אך אני הסתכלתי בצבעו האדום של העפעף שלי כשקרני השמש עברו דרכו. עקבתי אחרי נקודה שחורה שנעה

המשך בעמ׳ 14

الحب والطفولة في عمواس وبعدها

أحمد أبو غوش - عمواس / رام الله

لماذا يبهرني الأفق ؟ خاصة عندما تهبط الشمس غائبة بهدوء إلى خلف سهل يبتلعها رويدا رويدا. وأعشق الهدوء الذي يخل به تغريد البلابل فجراً. وأعشق اللونين الأزرق السماوي والأخضر. وأحب الحديث عن البطولة ، وأنصت للقصص التراثية ، وأطرب حتى الخشوع لترانيم ناي. أو عود متدفقة كالينابيع الهادئة القوية. الثائرة الساكنة ، الباردة رغم حر الشمس. الواضحة رغم الهمس. والهادرة كموج البحر.والسلسة كمجرى النهر. لماذا؟

لماذا أعتقد أن السعادة ملازمة للطفولة؟ ألأنّ الطفل حر من أية مسؤولية؟ أم لأن البراءة سمتها الأساسية؟ الطفولة. من تجربتي ، أقرب إلى الطبيعة من غير براكين. وإلى السماء من غير حر وقرس. إنها أقرب إلى مناخ فلسطين. وسهل عمواس ، وشجر الجبل الشامخ. وطعم العنب والتين. إنها الفضاء الواسع ، والأفق الممتد. والتعدد المتلون المتكون في ظل الحب. وشغف القلب. إنها قبل المسؤولية. وقبل التلوث في ظلمات الكسب. فالطفولة لا تعترف بالشرق. ولا بالغرب ، ولا بالمراتب. ولا بالمسؤولية. أو بالذنب. إنها الحرية ... الخالية من أي قيد.

كنت طفلا. وفي ليلة ربيعية لم أستطع النوم رغم تعبي الواضح. نعم ، كنا ستة.لعبنا الكرة على الجرن. ثم « الغماية». ثم «عالي وطوط». جعنا فتراكضنا إلى «عين العقد». تسللنا من خلف شجرة إلى أخرى. لندخل البساتين المميزة. رغم تيقظ أبو خليل الناطور. أكلنا الحمص. والخرفيش. وقطفنا الثمر غير الناضج بعد. شربنا من النبع حتى ارتوينا. صعدنا نحو « المشاعات». توقفنا عند حافة الصخور ورجمنا بالحجارة كل ما خطر في خيالنا حتى توترت عضلات أكتافنا. مررنا على غابة الصنوبر حيث ينبت الفطر. ثم عدنا باتجاه ملعب كرة القدم المجاور لمقام «الشيخ معلـّى». تنقلنا من طرف إلى آخر. وتأملنا الأربع جهات. تمددنا في وسط الملعب وحدقنا في السماء الربيعية الهادئة. البعض كان يتحدث. أما أنا فكنت أنظر إلى حمرة دم جفني الذي تخترقه أشعة الشمس. كنت أراقب نقطة سوداء تنتقل مع بؤبؤ العين. استرحنا. فنهضنا لنهبط إلى «عين نيني» عبر شلال عميق ، كنا نبحث عن عملات قديمة لنبيعها. وجدنا قليلا منها ورميناها لأنها كانت إسلامية. فتجار الأنتيكا لا يشترونها. وصلنا إلى العين وشربنا. ثم أكلنا. من كرمنا الجاور لها. أغصان العنب الجديدة. وحب اللوز الأخضر. تعبنا وقررنا أخيرا أن نعود إلى بيوتنا. مررنا من وسط حارة «دار حمدة» حذرين. فالاشتباكات ظلت محتدة بيننا وبينهم فترة طويلة. لم نشاهد أحدا. فركضنا مسرعين. قرب بيتي ودعت أصدقائي ، ودخلت. أكلت ، واسترحت قليلا. ثم خرجت ثانية لأن أبي طلب مني أن أشتري له السجائر. كانت الشمس قد غابت. نزلت راكضا. فاردا ذراعي كجناح طائرة. والغريب أنني لم أتعثر رغم الظلمة. وحفر الطريق. لأني أحفظ الطريق عن ظهر قلب. عدت أيضا راكضا. فوصلت البيت لاهثا.

كان والدي وأصدقاؤه يجلسون على الشرفة المطلة على الغرب. يستمعون إلى الأخبار. ويتسامرون وهم يضحكون بين الحين والآخر. ككل ليلة. لماذا رغم تعبي لم أستطيع النوم؟ ربما لأني منهك. تقلبت. ثم نهضت لأتمدد قرب أمي. فبدأت تمسد شعري بهدوء وهي تتحدث مع أخواتي حتى نمت.

صحوت باكرا ، لبست زي الكشافة الذي استلمناه قبل يومين. لم أركض كعادتي ، بل مشيت منتصبا كالعسكر. عدت ظهرا إلى البيت. تناولت طعام الغداء. ثم خرجت. وصلت إلى حارة « دار علي « فوجدت صحبي متجمعين. والتوتر باديا عليهم. تساءلت لماذا؟ وأسرعت لأعرف السبب. كان خليل يصرخ « لقد أخذوا أولاد الكلبة التي ولدت في حارتنا». « سنهاجمهم « قال محمود. فوافقت كما وافق الجميع بحماس. تجمعنا أكثر من عشرة . مشينا أو ركضنا إلى حارة « دار حمدة» من جهة الشرق. نزلنا إلى حيث يتجمعون. ورميناهم بالحجارة. صرخنا عليهم وسببناهم فردوا علينا بالمثل. طاردونا فانسحبنا من خلف « دار كيلاني « إلى الحارة. توقعنا أن يهاجمونا . أقترح خليل أن نختبئ بين الصبر وخلفه. لنفاجئهم. كانوا يتقدمون بحذر. فانقضضنا عليهم ليولوا هاربين.

لم يطل العداء لأننا استعدنا الجراء الصغيرة. وعدت أنا لألعب في حارتهم مرة. وفي حارة دار علي مرة أخرى لأن كرمنا يقع على طرف حارتهم الأقصى.

مرت الأيام ، وكنت أكبر ، وأغادر عمر الطفولة نحو المسؤولية تدريجيا. في سن الثالثة عشر صارت متعتي هي الصيد. في البداية بالنقافة. ثم ببندقية العصافير التي كان يجلبها صديقي الجديد محمد حسن ، من قريبه حسين شكري (بالمناسبة حسين شكري كان مقعدا توفي تحت ردم البيت عندما هدم المحتلون عمواس). يوم الجمعة

كان الأجمل بالنسبة لي لأن والدي كان يخرج فيه للصيد ويصحبني معه. بعد ذلك صرت أسرق بندقية الصيد. أخرجها أولا من الصالة، إلى غرفة أختي المطلة على البئر والحاكورة الخلفية لأخرجها من الشباك، ثم التف من حول البيت ، وانزلها من على السور من أقصى حد لنا قرب دار أبو رسمي ، ثم أخرج راكضا من الباب لأحملها على كتفي بثقة وأتظاهر بأن والدي يسمح لي بالصيد. كنت أصعد باتجاه الجبل قرب دار سعادة، واطلق الطلقتين أو الثلاثة على العصافير، وأعود لأعيد البندقية بنفس الطريقة. خرجت مرة إلى الصيد، وكان الجو ماطرا، شاهدت شنارة ، ثبت البندقية على كتفي جيدا، وأطلقت النار فأصبتها. طرت من الفرح، ولكنني تحيرت. إذا عدت ومعي صيدي سينكشف أمري ، وإذا تركته سأتخلى عن أول صيد ثمين لي. وبعد تردد طويل قررت ربط الشنارة على خصري وحملت البندقية على كتفي وعدت إلى البيت لأدخله بهذه الهيئة. كان والدي قد عاد مبكرا بالصدفة. نظر إلي وسأل:

- هل حقا أنت من صاد الشنارة؟ قلت: نعم.
- ألم يساعدك أحد؟ قلت لا .

ابتسم ثم قال: نظف البندقية .

ونلت بذلك شرعية استخدام البندقية، بل صارت من مسؤوليتي، وصرت أتفقدها بشكل شبه يومي.

كان والدي مقاولا، ولكنه كان يحب الأرض، ويشتري مزيدا منها كلما سنحت له الإمكانيات. كان يعطي جزء منها لأصدقاء ليزرعوها بدون مقابل. وفي سنة ١٩٦٧ قرر زراعة قطعة أرض كبيرة في خلة الحمّام بالكوسا. ولأن أخوَي كانا يعملان معه في البناء وينامان لأسبوع أو أكثر خارج القرية، ولأن آل أبو غوش لا يسمحون لبناتهم بالعمل الزراعي، لم يكن موجودا لمساعدته إلا أنا. الأرض والخضرة بالنسبة لي جميلة، أما زراعة الكوسا، وبالذات قطفه، فقد ملأ كفيّ في ذلك الصيف بالشوك حتى تحببتا.

في بداية نفس الصيف كان الحديث عن الحرب وتحرير ما أغتصب من فلسطين هو الطاغي، وكان عبد الناصر يهيج الناس حتى اعتقدوا أن النصر والعودة إلى أراضينا السهلية التي ندخل إليها خلسة،خوفا من الجنود الأردنيين، قاب قوسين أو أدنى . بدأت الحرب وكنت أركض ما بين البيت ودكانة حلمي، حيث كان والدي موجودا، لأنقل أغراضا اشتراها. عدت للمرة الثالثة فوجدت والدي متمددا في الدكانة ويرد على حلمي بأجوبة مقتضبة وهو متشائم ، على عكس الكثير من الناس. تساءلت لماذا هو حزين على غير عادته؟عدنا إلى البيت فقال سنبني ملجأ. أمضينا أكثر من ثلاث ساعات ونحن نعبئ أكياسا من التراب ونضعها على باب مغارة أمام بيتنا لننام هناك، كما اقترح والدي. نمنا في وقت متأخر، ولكنني صحوت قبل بزوغ الفجر، فقد كان هناك حركة غير عادية وهرج ومرج في بيتنا. كانوا يطلون على أضواء كشافات تتقدم نحو القرية على شكل قوس من الجهة الغربية للبلد. وكنا نسمع انفجارات قوية بين الحين والآخر، سمع أهلي أن جنود الاحتلال يدخلون إلى بيوت القرية ويطلبون منهم التجمع في ساحتها. قرر والدي نقل العائلة إلى بيت عور، وهي قرية تبعد عن قريتنا حوالي عشرة كيلومترات. قال: «سننقل النساء إلى بيت عور ثم نعود نحن الرجال إلى البلد». خرجنا عن طريق عين العقد إلى يالو، ولم نعد إلى قريتنا منذ ذلك الوقت إلا بعد تدميرها. كان جنود الاحتلال يقفون على مفرق بيت سيرا ، مشينا من أمامهم . كانوا ينظرون إلينا بريبة، وكنا ننظر إليهم بخوف. وصلنا إلى بيت عور ونزلنا إلى عين بينها وبين بيتونيا. إسترحنا ساعة أو أكثر، فقد كنا جائعين وعطشى ومنهكين. تابعنا السير إلى بيتونيا التي توقف جيش الإحتلال أمامها في ذلك اليوم. وصلنا رام الله، وقصدنا بيت « دار خلف» فاستضافونا في بيتهم لشهرين أو أكثر، كانوا أصدقاء للعائلة وكرماء معنا إلى أقصى حد. عرضوا على والدي مفتاح بيت لهم في وسط البلدة القديمة، لكنه رفض، لأن أصدقاء آخرين عرضوا علينا بيتا. جمع إخوتي خرقا وحرمات، وتبرع لنا أصدقاء بخزانة وبدأنا نؤسس بيتا من جديد. معظم أهل قريتنا نام في دار الأحداث أو في المسجد قبل أن يتوجه غالبيتهم إلى عمان. نهب شباب بلدنا «حسبة الخضرة» ومخازن وكالة الغوث لإطعام أهل القرية. وخلال شهرين بحثت كل عائلة تبقت في رام الله عن بيت واستقرت.

منذ تهجيرنا من عمواس ، انتهت طفولتي ، فقد عرفت الألم والمسؤولية والحزن والقهر والجوع والحرمان والعطش. أما الدرس الأهم الذي علمتني إياه هذه التجربة فهو ، أن الحياة يمكن أن تنقلب رأسا على عقب. كيف أمسينا ، ثم كيف أصبحنا ؟ لم أمارس شيئا في حياتي لاحقا إلا وذكرني بحياة الطفولة في عمواس . فأينما سكنا وفي أي زاوية جلست كنت أقارن بين سكننا الجديد وبيتنا في عمواس. أينما درست كنت أقارن بين مدرستي الجديدة ومدرسة عمواس. وكلما رأيت طفلا حزينا تذكرت ما حدث في قريتنا ، وكلما سمعت عن موت، تذكرت جثة الجندي المصري التي شاهدتها ملقاة على جانب الطريق ونحن خارجين، وتذكرت والد صديقي محمد الذي أصابته شظايا قذيفة

أحمد أبو غوش،كاتب المقال،
في الصف الثالث الابتدائي عام
١٩٦٢في عمواس
אחמד אבו ע'וש, כותב המאמר, בהיותו
תלמיד כתה ג' בשנת 1962 בעמואס

فاستشهد. كان رجلا هادئا طيبا وودودا كما كنت أراه عندما كنت أذهب يوميا إلى بيتهم، وكنت أتخيله مدرجا بدمائه وهو ملقى على وجهه، وكلما تخيلت مشاعر صديقي عندما شاهد أباه ميتا،لم أستطع،وأصابتني غمة. وكلما رأيت حقلا ممتدا، وأشجارا باسقة تذكرت لوزنا . وكلما أكلت حبة تين تذكرت تين كرمنا. وكلما أكلت عنبا تذكرت دالية العنب في بيتنا في أول البلد التي قطفنا عنها سنة ١٩٦٦ خمسا وثلاثين صحارة عنب. وكلما أكلت حلوا تذكرت «كلاج» أمي . وكلما مرّ عيد تذكرت كيف كان له في عمواس بهجة وفرحة. وبالمناسبة أقسم أنني لم أتمتع بعيد بعد أعياد عمواس. ففي عمواس كنا ننتظر العيد لأنه يوم مميز. كنت أحصل على نقود فأشتري ما أشتهي. وكنت وأصدقائي نشتري في اليوم الثاني للعيد ألعابا نارية ، كنا ننقسم إلى فريقين ونلعب لعبة الحرب في منطقة شبه جبلية يقسمها شارع عمواس يالو إلى قسمين. وما زلت أتذكر كيف كنا نركب الحمير، ونلعب أو نتنزه في المشاعات أو بين أشجار الدير، ونسرق الفواكه خاصة التفاح من كروم الآخرين، وكيف كنا «نتعربش» الباص، ويطاردنا عمر نمر سائقه. نعم كان لي في عمواس طفولة ومرح وحب وبهجة حياة لم أعرفها لاحقا. لقد سافرت لاحقا إلى عمان والشام ولبنان ودولة الإمارات ومصر فعرفت معنى المتعة ، ولكنني لم أتذوق ما أعتقد أنه الحب بعد رحيلنا من عمواس. وأعتقد أنني أدرك السبب الآن. لقد غادرت الطفولة أو غادرتني الطفولة منذ ذلك الحين.

המשך מעמ' 10

עם אישון העין. אחרי שנחנו, ירדנו לכיוון "עין ניני" דרך מפל מים גבוה, חיפשנו מטבעות עתיקים כדי למכור אותם, מצאנו כמה מטבעות אך זרקנו אותם כי הם היו מטבעות אסלאמיים, הרי סוחרי "האנתיקות" לא קונים אותם. הגענו למעיין, שתינו ממנו, אכלנו - מכרמנו הסמוך ־ ענפי הגפן החדשים והרכים וגם שקדים ירוקים. לבסוף, התעייפנו והחלטנו לחזור הביתה. עברנו בזהירות דרך שכונת "משפחת חַמְדָה", המריבות בינינו לבינם היו חריפים למשך תקופה ארוכה, לא ראינו אף אחד ועברנו בריצה מהירה. ליד ביתי נפרדתי מחבריי, נכנסתי הביתה, אכלתי ונחתי. שוב יצאתי כי אבא שלי ביקש ממני לצאת לקנות לו סיגריות. השמש כבר שקעה, ירדתי בריצה עם זרועות פתוחות ככנפי מטוס, המוזר הוא שלא מעדתי למרות החושך והשוחות שבדרך, זאת כי אני זוכר את הדרך בעל פה. חזרתי גם בריצה והגעתי הביתה עם נשימות כבדות.

אבי וחבריו ישבו במרפסת המערבית, מאזינים לחדשות, משתעשעים וצוחקים מדי פעם, כבכל לילה. למה, למרות העייפות, לא הצלחתי להירדם? אולי כי אני מותש. התהפכתי במיטה, קמתי לישון ליד אמי, היא התחילה לעסות את שערותי בשקט כשהיא מדברת עם אחיי עד שנרדמתי.

קמתי מוקדם בבוקר, לבשתי את תלבושת הצופים שקיבלנו לפני יומיים, לא רצתי כהרגלי אלא הלכתי זקוף כמו אנשי צבא. חזרתי בצהריים הביתה, אכלתי צהריים ויצאתי. בשכונת "משפחת עלי" מצאתי את חבריי מכונסים, המתח נגלה על פניהם, למה? בירתי ומהר מאוד קיבלתי תשובה. ח'ליל צרח: "הם לקחו את הגורים של הכלבה שהמליטה בשכונה שלנו". "אנחנו נתקיף אותם", אמר מחמוד. הסכמתי כמו כולם בהתלהבות. נאספנו יותר מעשרה, הלכנו או רצנו לשכונת "משפחת חמדה" מצד מזרח. הגענו עד למקום שבו התאספו וזרקנו עליהם אבנים. צעקנו לעברם וקללנו אותם, הם החזירו לנו קללות וגידופים ורדפו אחרינו, אנחנו נסוגנו מאחורי משפחת כילאני אל השכונה. ציפינו שיתקיפו אותנו. ח'ליל הציע שנחבא בין שיחי הצבר ואז נפתיע אותם. הם התקדמו בזהירות, לפתע קפצנו עליהם והנסנו אותם.

האיבה לא ארכה הרבה זמן כי קיבלנו בחזרה את הגורים, אני חזרתי לשחק פעם בשכונה שלהם ופעם בשכונת "משפחת עלי", כי הכרם שלנו נמצא בקצה הרחוק של שכונתם.

הזמן עובר, אני גדל ומתרחק בהדרגה מגיל הילדות לכיוון האחריות. בגיל שלוש עשרה, התחביב שלי היה ציד ציפורים, בהתחלה בקלע וחר כך ברובה ציפורים שחברי החדש מחמד חסן הביא מקרוב משפחתו חסין ש כרי ־ דרך אגב, חסין ש כרי היה משותק ברגליו, מת תחת הריסות ביתו כאשר הרסו הכובשים את עמואס.

יום ששי היה היום היפה ביותר בשבוע לגביי כי אבא שלי נהג לצאת בו לציד ולקחת אותי אתו. אחר כך התחלתי לגנוב את

רובה הציד, הייתי מוציא אותו תחילה מהסלון לחדר של אחותי, המשקיף על הבאר והגינה האחורית, מוציא אותו מהחלון והולך מסביב לבית ומוריד אותו מחוץ לגדר מהנקודה הכי רחוקה בגדר ליד בית אבו רסמי, ואז יוצא בריצה מהשער, נוטל את הרובה מאוחרי הגדר, שם אותו על שכמי בבטחה ומעמיד פנים שאבא שלי מרשה לי לצוד. הייתי עולה לכיוון ההר ליד בית סעאדה ויורה פעמיים שלוש על הציפורים, ומחזיר את הרובה באותה דרך שלקחתי. יצאתי פעם לצוד, היה גשום, ראיתי חגלה,ייצבתי את הרובה על הכתף היטב, יריתי ופגעתי בה. יצאתי מגדרי מרוב שמחה אך לא ידעתי מה לעשות אתה, אם אחזור הביתה עם הציד שלי ייחשף הסוד ואם אלך בלעדיו זה יהיה ויתור על הציד היקר הראשון שלי. אחרי היסוס רב קשרתי את החגלה למתני, שמתי את הרובה על שכמי, צעדתי לכיוון הבית ונכנסתי עם ההופעה הזאת. אבא שלי שחזר במקרה מוקדם יותר, הסתכל אלי ושאל:

- אתה צדת בעצמך את החגלה? אמרתי כן
- ואף אחד לא עזר לך? אמרתי כן

הוא חייך לעברי ואמר: תנקה את הרובה.

כך קיבלתי אישור להשתמש ברובה, הוא אפילו עבר לאחריות שלי ודאגתי לבדוק אותו כל יום. אבא שלי היה קבלן בניין אך הוא אהב את האדמה מאוד וקנה עוד אדמות ככל שהתאפשר לו. הוא נתן לחברים שלו לעבד חלק מאדמותיו ללא תמורה. בשנת 1967 הוא החליט לגדל דלעת גינה בחלקת אדמה גדולה בח'דֶּת [מורד ההר] אלחַ מאם. כיוון ששני אחיי עבדו אתו בבניין וישנו מחוץ לכפר במשך שבוע או יותר, ומכיוון שמשפחת אבו ע'וש לא התירה לבנות לעבוד בחקלאות, אז לא היה מי שיעזור לו חוץ ממני.

אדמה וירק הם דברים יפים בעיניי, אך זריעת " כּוּסא" ובעיקר קטיפתם מילאו בקיץ ההוא את כפות ידיי באבעבועות.

בתחילת אותו קיץ, השיחות על מלחמה ועל שחרור את אשר "נאנס" מפלסטין היו השיחות הדומיננטיות. עבד אלנאסר הלהיב את האנשים עד שהאמינו שהנצחון והשיבה לאדמותינו שבמישור - שהיינו מסתננים אליהן בגלל הפחד מהחיילים הירדנים- קרו־ בים מתמיד. המלחמה התחילה ואני רצתי בין הבית לחנות חלמי כדי להעביר דברים שאבא שלי, שהיה בחנות, קנה. כשהגעתי בפעם השלישית לחנות ראיתי את אבא שלי שוכב שם ועונה לחלמי בתשובות קצרות פסימיות, בניגוד לאנשים רבים. תהיתי למה הוא עצוב שלא כהרגלו?. כשחזרנו הביתה הוא אמר שנבנה מקלט. לקח לנו יותר משלוש שעות למלא שקים באדמה ולסדר אותם בפתח מערה סמוכה לביתנו כדי שנישן בתוכה, כפי שאבא הציע. הלכנו לישון בשעה מאוחרת, אך התעוררתי לפני זריחת השמש כי בבית הייתה תנועה לא שגרתית והתרגשות רבה. הם הסתכלו לעבר אורות של זרקורים שהתקדמו לכיוון הכפר בצורת קשת מצד מערב. מדי פעם שמענו רעשי פיצוצים עזים. אנשי משפחתי שמעו שחיילי הכיבוש נכנסים לתוך הבתים של הכפר ודורשים מהתושבים להתאסף בככר. אבא שלי החליט להעביר את המשפחה לכפר בית עוּר המרוחק מעמואס כעשרה קילמטרים. הוא אמר: "נעביר את הנשים אל בית עור ואחר כך , אנחנו הגברים נחזור לכפר". יצאנו דרך עין אלעקד אל יאלו. מאז, חזרנו לכפר רק אחרי שהרסו אותו. חיילי הכיבוש עמדו בצומת בית סירא, עברנו על פניהם. הסתכלו אלינו בחשדנות, הסתכלנו אליהם בפחד. עצרנו למנוחה ליד מעיין בין בית עור לבין ביתוניא, היינו רעבים, צמאים ומותשים. אחרי כשעה או יותר המשכנו לכיוון ביתוניא, שצבא הכיבוש עצר לפניו באותו יום. הגענו לראמאללה, ביקשנו להגיע לבית משפחת ח'לף שאירחו אותנו במשך חודשיים ואף יותר. הם חברים טובים של המשפחה ולנדיבותם כלפינו לא היו גבולות. הם הציעו לאבי לגור בבית שלהם שבמרכז העיר העתיקה אך חברים אחרים כבר הציעו לנו את הבית שלהם. האחים שלי אספו סמיכות ובגדים משומשים, חברים תרמו לנו ארון והתחלנו לייסד את ביתנו החדש. רוב תושבי עמואס לנו בבית ספר לנערים או בתוך המסגד בראמאללה לפני שעברו לעמאן. צעירי עמואס בזזו את שוק הירקות ואת מחסני האו"ם כדי לחלק מזון על תושבי הכפר. תוך חודשיים, המשפחות שנותרו בראמאללה מצאו בתים וגרו בהם.

מרגע גירושנו מעמואס, תמה הילדות שלי, מאז ידעתי מה זה כאב, אחריות, עצב, דיכוי, רעב וצמא. אך השיעור המאלף ביותר שלמדתי מהחוויה הזאת שהחיים יכולים להתהפך ולהשתנות מהיסוד. איך היינו ואיך נהיינו? כל דבר שעשיתי לאחר מכן הזכיר לי את הילדות בעמואס. במקומות שלמדתי השוויתי בין בין בית הספר החדש לבין בית הספר של עמואס. כל פעם שראיתי ילד עצוב נזכרתי באשר אירע לכפר שלנו. כל פעם שאני שומע על מוות אני נזכר בגופת החייל המצרי המושלכת לצד הדרך כשיצאנו את הכפר ונזכר באביו של חברי מחמד שנפגע מרסיסי פגז ונהרג. הוא היה איש שקט ולבבי, כל יום ביקרתי בבית שלהם, אני נזכר במראה שלו מתבוסס בדמו שכוב על בטנו. כל פעם שאני מנסה להבין את התחושות של חברי שראה את אביו מת, אני נכשל ומרגיש מועקה. כל פעם שאני רואה שדה מישורי שטוח ועצים גבוהים נזכרתי בשקדיות שלנו ובאדמותינו. כל פעם שאני אוכל תאנים אני נזכר במטע התאנים שהיה לנו. כל פעם שאני אוכל ענבים אני נזכר בגפן שבבית שלנו בכניסת הכפר שבשנת 1966 קטפנו ממנו שלושים וחמשה ארגזי ענבים. כל פעם שאני אוכל ממתק אני נזכר ב"כֻּלַּאג" של אמא. [כֻּלאג' - ממתק, בצק

ממולא בשקדים ואגוזים]. כל פעם שמגיע חג אני נזכר את שמחת וזוהר החגים בעמואס, שדרך אגב אני נשבע שלא נהניתי באף חג אחרי החגים של עמואס, שם חיכינו לחג כי הוא יום מיוחד במינו, קיבלתי כסף במתנה וקניתי מה שאהבתי, ביום השני של החג קנינו אני וחבריי צעצועי ירי, נחלקנו לשתי קבוצות ושיחקנו מלחמה באזור הררי שכביש עמואס - יאלו חוצה אותו לשניים. אני עדיין זוכר איך רכבנו על חמורים, משחקים או מבלים באזור אלמשאעאת או בין עצי המנזר, איך גנבנו פרות, תפוחים בעיקר, ממטעים של אחרים, איך נתלינו על האוטובוס ואיך שהנהג עֻמַר נִמר סילק אותנו. כן, היו לי בעמואס ילדות, שמחה, אהבה, ושמחת חיים שלא הכרתי לאחר מכן. נסעתי להרבה מקומות, לעמאן, סוריה, לבנון, האמירויות המאוחדות ומצריים, נהניתי שם אך לא טעמתי את מה שאני חושב שהוא אהבה לאחר גירושנו מעמואס. נדמה לי שאני יודע עכשיו מה הסיבה. כי מאז, נטשתי את הילדות או כי מאז הילדות נטשה אותי.

أحمد حسن أبو غوش

ولد في عمواس في أكتوبر ١٩٥٣ وأتم فيها دراسته الابتدائية والصف السابع في مدرسة عمواس الاعدادية. بعدها انتقل إلى عمان لمدة سنة وأنهى المرحلة الإعدادية في بيتونيا ودراسته الثانوية في رام الله. سافر إلى بيروت ودرس الاقتصاد في جامعة بيروت العربية ومن بعدها حصل على دبلوم عال في الدراسات الإسرائيلية من جامعة القدس في أبو ديس.

عمل مدرساً في دولة الإمارات العربية المتحدة لمدة ثلاث سنوات ثم عمل مع والده عامين في قطاع المقاولات حتى عام ١٩٧٧ حيث اعتقلته سلطات الاحتلال لمدة اثني عشر عاماً.

يرأس منذ عام ٢٠٠٥ جمعية الأسرى المحررين وهذا العام هو أيضاً رئيس جمعية عمواس.

أحمد أبو غوش هو أيضاً باحث وشاعر صدر له ديوانا شعر وعدة مؤلفات ودراسات إضافية في المواضيع الاسرائيلية وشؤون القضية الفلسطينية والتنمية العربية. بالإضافة إلى نشاطات أخرى. هو اليوم صاحب شركة مقاولات في مجال البناء ويسكن في رام الله.

אחמד אבו ע׳וש

נולד בעמואס באוקטובר 1953

הספיק ללמוד בעמואס עד כתה ז', אח"כ למד שנה בעמאן, חזר עם משפחתו לגדה המערבית והמשיך את לימודיו בח־ט"ב ביתוניא ובתיכון ראם-אללה.

הוא למד כלכלה באוניברסיטה הערבית בביירות ולימודים ישראלים באוניברסיטת אלקֻדס באבו דיס. עבד כמורה במשך שלוש שנים במדינת האמירויות הערביות המאוחדות ולאחר מכן עבד בתחום הבניין עד 1977 כאשר כוחות הכיבוש עצרו ושפטו אותו לשתים עשרה שנים בכלא.

מאז 2005 הוא עומד בראש עמותת האסירים הפלסטינים המשוחררים ומתחילת השנה הוא גם יו"ר עמותת עמואס.

כיום הוא בעל חברה קבלנית בתחום הבניין וגר בעיר ראם-אללה.

אחמד אבו ע'וש הוא גם משורר שחיבר שני ספרי שירה וחו־קר בענייני ישראל, פלסטין והעולם הערבי, ערך וכתב שלושה ספרים בנוסף למספר מאמרים ומחקרים.

פארק ללא מרגוע
על כפרי לטרון וזוכרות

באחד מימי מרץ 2007, בעודי מחכה לקבוצה שמבקשת לשמוע את סיפורו של "פארק קנדה", הסתובבתי בין הריסות של בתי כפר עמואס, סמוך לבית הקברות שלו. חלקי קירות עדיין עומדים שם. על האדמה מצאתי להפתעתי כלי מתכת עגול צבוע בכחול בשוליו. זה נראה כמו צלחת אוכל. ידידי עומר אגבריה, אישר את הערכתי. "אני בעצמי אכלתי מצלחות כאלה" אמר לי. ואני בכלל חשבתי לקחת את זה לבדיקה במעבדה... הגילוי הזה, של צלחת בה אכלו כפי הנראה תושבי עמואס הבהיר לי שגם היום, כשבע שנים אחרי שהכרתי לראשונה את המקום ואחרי מאות ביקורים בו, תמיד יצוצו מהאדמה שלו סודות חדשים.

אני אוהב להשתמש בשם "פארק קנדה" עבור המקום הזה כדי להתחיל ממנו לפרום את הסיפור של המקום. זהו סיפור על שם שמסתיר את השמות שנמחקו מהמקום הזה.

متنزه على الأنقاض – منتجع بلا سكينة
ما نراه وما لا نراه في اللطرون

في أحد أيام آذار ٢٠٠٧، وخلال انتظاري إحدى المجموعات التي تودّ سماع قصة «متنزه كندا»، تجولت بين أنقاض منازل عمواس المتاخمة لمقبرة القرية. أجزاء من حيطان البيوت لا تزال واقفة هناك. وجدت على الأرض وعاء معدنياً مدوّراً على طرفه خط لونه أزرق. بدا لي كصحن طعام. صديقي عمر اغبارية أكـّد لي ما ظننته وقال لي « أنا أكلت من صحن كهذا». بينما أنا كنت أخطط لإرسال الوعاء للفحص في مختبر....

هذا الاكتشاف، بعد سبع سنين من تعرفي على المكان وبعد مئات الجولات فيه، لصحن استعمله كما يبدو أغلب أهالي عمواس، بيّن لي أن من تراب هذا البلد ستنبت دوماً أسرارجديدة.

أنا أحب استعمال اسم «متنزه كندا» الذي أعطي لهذا المكان حتى أبدأ منه نقض الحكاية. هذه حكاية

ולא רק שמות הכפרים עמואס, יאלו ובית נובא נמחקו מהמ־קום הזה ע"י הקק"ל שהקים את הפארק. באופן אבסורדי גם הקנדים לא אהבו את מה שנעשה בשמם. אולי בגלל זה המ־בקר בפארק מגלה שהוא נקרא גם "פארק איילון" או "פארק קנדה-איילון". הסכיזופרניה הזו שמחזיקה שני שמות היא תוצאה של הבושה שגרם פירסום הקמתו של הפארק בסיוע כספי יהודי טורונטו. 15 מיליון דולר קנדיים נתרמו כדי לנטוע בו, מעבר לקו הירוק, אלפי עצי אורן וברוש שהפריחו את הש־ממה של חורבות שלושת הכפרים. הקק"ל נאלצה להתנצל בקנדה וכדי להקטין את המבוכה הוחלף השם של הפארק. אבל הקנדים לא שוכחים. בשנת 2003 ביקש מישהו מה־שגרירות הקנדית בת"א שאקיים עבורם סיור במקום. אמר שיביא גם את הנציגות שלהם מרמאללה. קבענו מועד, הוא נדחה ונדחה עד שהתפוגג. גם להם קשה כנראה לראות מה נעשה בשמם.

הכסף הקנדי, שאיתו היה אפשר להקים בתי ספר וכבי־שים בקנדה, שימש להקמת פארק מפואר בשטחים שנכב־שו ב-1967 על חורבותיהם של שלושה כפרים. איש הקק"ל מספר לכתבת ערוץ 5 הקנדי שהכסף לא הושקע מעבר לקו הירוק אלא ב"חלק אחר של הפארק". היא יושבת איתו לצד שלט עץ גדול במרכז הפארק המכבד את משפחת טננבאום מטורונטו על תרומתם להקמת הפארק. "אז תן לי להבין" היא אומרת לו "השלט הזה שנמצא כאן, מעבר לקו הירוק, מכבד את המשפחה מטורונטו על כסף שתרמה ושהושקע בכלל במקום אחר? בתוך הקו הירוק?" "כן" הוא עונה לה, בלי בושה. התחקיר הממצה שלה מראה שכמעט כל שטח הפא־רק נמצא מעבר לקו הירוק, לכן ברור שהמיליונים הושקעו במקום אסור ע"פ החוק הקנדי עצמו.

ישראלים רבים שאני מספר להם שם שאנחנו בשטח כבוש מ-1967 (ולא מ-1948) מתקשים לעיתים להאמין וב־צדק. מרחב הפארק הזה "אוזרח" לחלוטין. אין שום מחסום או שלט שמעיד על יציאה אל מחוץ לגבולות מדינת ישראל המוכרים ע"י הקהיליה הבינלאומית, קרי הקו הירוק. נהג אחד לפחות, שנסע במהירות מופרזת בכביש מס' 1 בקטע הכביש סמוך לפארק קנדה, נחלץ מעונש אחרי שטען בפני השופט שמקום זה אינו תחת תחום שיפוטו.

اسم يخفي كل الأسماء التي محيت من هذا المكان، وليست الأسماء العربية وحدها. عمواس ويالو وبيت نوبا، هي التي محيت من المكان من قبل «الكيرن كييمت» (صندوق قائم لإسرائيل) الذي أقام هذا المتنزه. بشكل عبثي، لم يرق للكنديين ما صنع باسمهم. ومن الممكن أن يكون ذلك هو السبب لتسمية إضافية للمكان هي «متنزه أيلون» أو «متنزه كندا - أيلون» . هذا الانفصام في التسمية هو نتيجة الفضيحة التي سببها نشر إنشاء هذا الموقع بأموال يهود تورنتو. ١٥ مليون دولار كندي تبرّع بها لغرس آلاف أشجار السرو والصنوبر ليحيوا قفر القرى الثلاث المدمرة، وراء الخط الأخضر. اضطرت «الكيرن كييمت» للاعتذار في كندا، ولكي تقلل الحرج غيرت اسم الموقع. لكن الكنديين لا ينسون. ففي عام ٢٠٠٣ طلب مني أحد العاملين في السفارة الكندية في تل أبيب أن أنظم لهم جولة في المكان. قال إنه سيحضر معه ممثليهم في رام الله. حددنا موعداً، إلاّ أنه أجّل عدة مرات ولم يتمّ بعد. يبدو أنهم استصعبوا أن يشاهدوا ما أنشيء باسمهم.

هذه الأموال الكندية، التي كان من الممكن بناء مدارس وشق شوارع بها في كندا، استغلت لإنشاء متنزه فاخر علة أراض احتلت عام ١٩٦٧ وعلى أطلال ثلاث قرى. موظف «الكيرن كييمت» يحكي لمراسلة القناة الخامسة الكندية أن اموال لم توظّف بعد الخط الأخضر وإنما «في جزء آخر من المتنزه». هي جالسة معه قرب لافتة خشبية كبيرة في مركز المتنزه تكرّم اللافتة عائلة طننباوم من تورنتو لتبرعها من أجل إنشاء المتنزه. سألته: «دعني أفهم. هذه اللافتة الموجودة هنا، وراء الخط الأخضر، تكرّم عائلة من تورنتو على تبرعها لمكان آخر؟ داخل الخط الأخضر؟». «نعم» أجابها وبدون خجل. تقريرها الشامل يظهر أن كل أرض المتنزه تقريباً تقع خارج الخط الأخضر، ولذلك فمن الواضح أن تلك الملايين استثمرت في مكان محرّم حسب القانون الكندي ذاته.

الكثير من الإسرائيليين الذين أحكي لهم هناك أننا موجودون في أرض محتلة عام ١٩٦٧ (وليس عام ١٩٤٨) يستصعبون، وبحق، تصديق الأمر. منطقة هذا

כביש ירושלים-ת"א (מס' 1) בקטע מעבר לקו הירוק
شارع تل أبيب القدس (رقم 1) في المقطع وراء الخط الأخضر

אבל אלפי המבקרים בפארק עצמו לא יודעים מן הסתם, לא רק שהיו שם כפרים עד 1967 אלא גם שהם עצמם, המ־בקרים, אינם רשאים לרדת מהכביש הראשי המחבר בין רמאללה ללטרון. כי ע"פ הצו הצבאי מאפריל 1968 שמסדיר את תפיסת את השטח הזה ("שטח יוד") "העובר בכביש לא יתעכב בכביש ולא ירד ממנו"[1]. צו זה הוצא כדי למנוע את שיבת פליטי הכפרים למקום בו עמדו בתיהם עד יוני 1967. לכן הוא גם מתייחס לשעות בהן מוטל עוצר. ועוצר, כידוע, לא מוטל על מבקרים בפארקים של קק"ל. או שאולי קק"ל היא מעל לחוק הצבאי? היתכן?

מה שבטוח, קק"ל היא מעל לפוליטיקה בישראל. לראיה, כשזוכרות פנתה להנהלתה בבקשה להציב בשטח הפארק שלטים שיציינו את קיומם של הכפרים הפלסטיניים במקום

[1] **החקיקה ביהודה ושומרון**, עו"ד צבי פרייזלר (עורך), הוצאת כתובים, ירושלים, פרק א' עמ' 23.

المتنزه أعطيت جنسية كاملة. لا حاجز يفصلها أو لافتة تدل على عبور حدود دولة إسرائيل المعترف بها دولياً، أي الخط الأخضر. عندما أوقفت الشرطة سائق سيارة على الشارع الرئيس رقم واحد لمخالفته قوانين السير في المقطع القريب من متنزه «كندا»، إدّعى في المحكمة أن هذا المكان لا يخضع للقانون أو المحكمة الإسرائيليين. فبرأته المحكمة.

لكن آلاف الزائرين للمتنزه نفسه لا يعرفون طبعاً، ليس فقط عن وجود قرى حتى عام ١٩٦٧ وإنما أيضاً أنهم أنفسهم ممنوعون من االنزول من الشارع الموصل بين رام الله واللطرون. إذ أن الأمر العسكري الصادر في نيسان ١٩٦٨ والذي يحدد وضع اليد على تلك المنطقة (منطقة ي) ينص على أن « المسافر على الشارع لا يمكث فيه ولا يحيد عنه» *. صدر هذا الأمر

התשובה שהתקבלה נוסחה כך: "לצערנו, קק"ל אינה רואה עצמה מטפלת בנושאים שיש להם משמעויות פוליטיות ועל כן אנו מציעים שתפנה לגורמים ממלכתיים הנוגעים בדבר."

הפניה של זוכרות לקק"ל הגיעה אחרי אירוע לציון 36 שנה לעקירת כפרי לטרון. יחד עם תושבי נווה שלום ונציגי הכפרים עצמם, התקיים אירוע שבמהלכו הוצבו שלטים המ־ציינים את קיומם של הכפרים בשטח בו הוקם הפארק.

ליד אחד השלטים השארנו פליירים של זוכרות עם מספר הטלפון שלי. כעבור יומיים הוא צילצל. "הלו, זה איתן?" "כן" "מדבר כהן, מנהל האחזקה של פארק קנדה. אתה הצבת כאן את השלטים?" "כן" "למה?" "כדי שידעו מה היה שם קודם" "אבל זה לא חוקי" "יש בארץ הזו אלפי שלטים שאינם חוקיים. אפילו בשטח הפארק, למשל כאלה המציעים למכי־רה כל מיני דברים" "אבל השלטים שלך פוליטיים" "והשלטים שלך המזכירים את ההיסטוריות הרומית, החשמונאית, הבי־זנטית, העות'ומאנית... ולא מזכירים במילה את מאות השנים

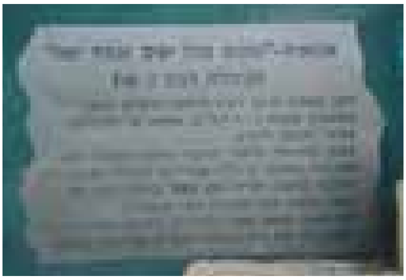

של ההתיישבות הפלסטינית במקום אינם פוליטיים?" "אבל הם חוקיים..."

מנהל האחזקה של הפארק דאג להסיר את השלטים והקק"ל אינה מטפלת בנושאים פוליטיים לכן פנינו ל"מנהל האזרחי" (שם מוזר לגוף הזה בהתחשב בעובדה שהוא אח־ראי להסדיר עניינים רבים של לא אזרחים תחת כיבוש). כך כתבנו להם ביוני 2003:

"...המבקרים בפארק קנדה יכולים ללמוד רבות על ההיסטוריה של האזור מתוך קריאת עשרות השלטים המו־

ليمنع عودة لاجئي القرى إلى المكان الذي كان بيتهم حتى ١٩٦٧. لذلك يتطرق الأمر العسكري أيضاً إلى ساعات منع التجول. منع التجول لا يسري طبعاً على المستجمين في متنزهات «الكيرن كييمت». أو ربما أن «الكيرن كييمت» هي فوق القوانين العسكرية؟ هل يمكن ذلك؟.

ما هو مؤكد أن «الكيرن كييمت» هي فوق السياسة في إسرائيل والإثبات على ذلك هو أنه عندما توجهت جمعيتنا «زوخروت» (ذاكرات) لإدارة «الكيرن كييمت» لنصب لافتات في المتنزه تشرح عن وجود القرى الفلسطينية في المكان. جاء الرد كما يلي:» مع الأسف، إن «الكيرن كييمت» لا ترى نفسها تبحث في أمور ذات صبغة سياسية ولذلك نقترح عليك التوجه إلى السلطات الرسمية ذات الصلة بالموضوع».

جاء توجـّه «زوخروت» الى «الكيرن كييمت» بعد فعالية لإحياء الذكرى ال- ٣٦ لتهجير قرى اللطرون، والتي أقمناها بالمشاركة مع سكان قرية واحة السلام وممثلين عن القرى نفسها. خلال الفعالية قمنا بتثبيت لافتات تبين وجود القرى في المنطقة التي أقيم عليها المتنزه. قرب إحدى اللافتات تركنا منشورات «زوخروت» مع رقم هاتفي. بعد يومين رن الهاتف. « ألو، هذا إيتان؟»

- نعم
- يتكلم كوهن، مدير الصيانة في متنزه كندا. هل أنت الذي وضع هنا لافتات؟
- نعم
- لماذا؟

צבים בשטח הפארק ומזכירים היסטוריות שונות ומגוונות למעט ההיסטוריה הפלסטינית של המקום. הקק"ל מבקשת להנחיל ידע של הארץ בה אנו חיים ונדמה לנו כי ראוי שהידע המונחל בפארק קנדה, כמו גם בכל מקום אחר, לא יהיה סלקטיבי כך שידיר את הפלסטינים החיים בארץ מאות רבות של שנים.

לפיכך, אודה לכם אם תפעלו להצבת השלטים האמורים. אם הדבר מצריך גם פנייה לועדת התכנון הפועלת באזור, עמותת זוכרות מוכנה לבצע את הפנייה ומבקשת את הסכמתכם להצבת השלטים."

המנהל האזרחי התמהמה בתשובתו. מקורותינו דיווחו לנו שיועציו המשפטיים קבעו שאין דרך חוקית להשיב בשלילה לבקשתנו. מצד שני הם התקשו לאשר במפורש את הבקשה, לכן העבירו אותה לפיקוד מרכז שעיין בה והעבירה לקבלת ייעוץ ממשרד המשפטים. כשהבנו שכנראה לא יהיה לזה סוף הגשנו עתירה לבג"צ באמצעות עו"ד מיכאל ספרד, נגד המפקד הצבאי של יהודה ושומרון, המנהל האזרחי וקק"ל. ניתן לעיין בנוסחה המלא באתר של זוכרות. בין היתר נכתב בה:

"...העלמת נתחים סלקטיביים של ההיסטוריה המקומית הינה החלטה בלתי סבירה באורח קיצוני הפוגעת באותם הערכים שהוזכרו לעיל והעומדים ביסוד רעיון השילוט ההיסטורי שכל גורם תיכנוני בכל מקום בעולם מקדם אותו. בזהירות הראויה הנובעת מהיעדר הנמקת ההחלטה, גם נאמר שעולה החשד שמא הסירוב נובע ממניעים שביסודם הם מניעים פוליטיים ואשר מטרתם למנוע ממבקרי האתר היכרות עם עברו הערבי של האזור אשר עד למלחמה שקק בחיים פלסטינים."

בתגובה לעתירה התחייבה קק"ל ביולי 2005 בכתב לראשונה:

"(קק"ל) לא התנגדה להצגת המידע הרלוונטי הנוגע לכפרים יאלו ועמאוס (כך במקור. א"ב) במסגרת השילוט המוצב בפארק, ואף הציעה נוסח אשר יתן ביטוי להיסטוריה של הכפרים הללו במסגרת אותם שלטים המוצבים כיום בפארק. הצעת המשיבה נבעה, כמובן, מתוך עמדה מקצועית גרידא, תוך התחשבות באופי המקום ומתוך תפיסה לפיה, ריבוי של־

- حتى يعلموا ماذا كان هنا من قبل.
- لكن ذلك غير قانوني.
- هناك آلاف اللافتات غير القانونية في البلاد.

حتى في منطقة المتنزه. مثلاً تلك التي تعرض أشياء للبيع.

- لكن لافتاتك سياسية.
- ولافتاتك التي تذكر التاريخ الروماني والحشموناني والبيزنطي والعثماني.... ولا تذكر ولو بكلمة مئات السنين من الحياة الفلسطينية في المكان ليست سياسية؟.
- ولكنها قانونية.

اهتم مدير الصيانة في المتنزه أن ينزع اللافتات. و«الكيرن كييمت» لا تتدخل في المواضيع السياسية. لذلك توجهنا إلى «الإدارة المدنية» (اسم غريب لهذه المؤسسة إذا أخذنا بعين الاعتبار أنه يدير شؤوناً كثيرة في حياة اللا مواطنين تحت الاحتلال). وكتبنا لهم ما يلي في حزيران ٢٠٠٣:

«.... يمكن للزائرين في متنزه كندا أن يتعلموا الكثير عن تاريخ المنطقة من خلال قراءة عشرات اللافتات المثبتة في المتنزه والتي تذكر فترات تاريخية مختلفة ومتعددة ما عدا التاريخ الفلسطيني للمكان. تبغي «الكيرن كييمت» أن تورث معرفة البلاد التي نعيش فيها، ونعتقد أنه من الأجدر ألّا تكون المعلومات المطروحة في متنزه كندا، كما في كل مكان، الّا تكون انتقائية بشكل يقصي الفلسطينيين الذين يعيشون في هذه البلاد منذ عدة مئات من السنين.

وعليه، سأكون شاكراً لكم لو عملتم على نصب اللافتات المذكورة. وإذا احتاج الأمر توجهاً إلى لجنة التنظيم المسؤولة في المنطقة فإن جمعية «زوخروت» على استعداد لعمل ذلك وتطلب منكم الموافقة على وضع اللافتات».

تلكّأت الإدارة المدنية في الرد. مصادرنا قالت إنّ مستشاريها القانونيين أقروا بعدم وجود منفذ قانوني لرفض طلبنا. ولكن من جهة ثانية استصعبوا الموافقة العلنية والصريحة على طلبنا، ولذلك حولوا الطلب إلى قيادة المنطقة الوسطى الذي طلب بدوره

טים בפארק עשוי לפגום באסתטיקה של המקום, ותוך רצון לשמירה על הפארק כמקום המשמש לנופש ולבילוי." כאמור, שום מילה על פוליטיקה. רק מקצועיות, אסתטיקה ונופש...

פרקליטות המדינה השיבה לבג"צ בשם המפקד הצבאי והמנהל האזרחי של השטחים הכבושים כך: המשיבים מת־כבדים להודיע כי בהמשך לדיונים קודמים שהתקיימו במנהל האזרחי ובפרקליטות המדינה, במהלך שנת 2003-2004, ולאחר קיום דיון נוסף בלשכת ראש המנהל האזרחי, הוצאה ביום 27/6/05 הנחיה ע"י ראש מנהל אזרחי, להציב שלטים, במקומות המבוקשים, אשר יציינו את העובדה כי במקום היו קיימים עד לשנת 1967 הכפרים יאלו ועמואס.

כל המשיבים ביקשו למחוק את העתירה משנעשתה, לטענתם, מיותרת לאור הסכמתם להצבת השלטים. עו"ד מיכאל ספרד התעקש שיקבע דיון בבג"צ ואם לפניו יוצבו השלטים, נסכים לבטלו.

הקק"ל והמנהל האזרחי הסכימו, אפוא, להציב שלטים חדשים בפארק, המציינים את קיומם של הכפרים יאלו וע־מואס. הכפר בית נובא אינו ממש בשטח הפארק ורק חלק מאדמותיו בתחומו. על חורבותיו הוקמה ההתנחלות מבוא חורון. נקבע דיון בבית המשפט העליון לתאריך 5/4/2006.

כעת היה צריך להסכים על נוסח השלטים. עו"ד ספרד הבהיר לחברי זוכרות שאין כל סיכוי שידובר בהם על "כיבוש", "גירוש", "הרס הכפרים" או "פליטים". רק מה היה שם עד המלחמה ב-1967 בלשון לקונית ביותר. זה יצר בתוך זוכרות תחושת מבוכה לא פשוטה. מצד אחד יש כאן הישג משמעו־תי, אולי תקדימי, להציב שלטים המציינים כפרים פלסטינים הרוסים בארץ אך מצד שני הנוסח שלהם כה מכובס שעלול להיות מובן מהם שהעלמות הכפרים האלה קשורה בהתפת־חות אבולוציונית טבעית כלשהי ולא כחלק מהפרויקט הציוני של כיבוש הארץ.

הוסכם בין הצדדים על הנוסח הבא: "הכפרים עמואס ויאלו התקיימו בשטח הפארק עד לשנת 1967. בכפר עמואס התגוררו 2000 תושבים, אשר מתגוררים מאז בירדן ובר־מאללה. ליד חורבות הכפר נשתמר בית קברות. בכפר יאלו התגוררו 1700 תושבים, אשר מתגוררים מאז בירדן וברמא־ללה. בכפר נשתמרו מעיין ומספר בורות מים."

استشارة قانونية من وزارة العدل. عندما أدركنا ألاّ نهاية للماطلة قدمنا التماساً إلى محكمة العدل العليا بواسطة المحامي ميخائل سفارد، ضد « القائد العسكري لمنطقة يهودا والسامرة والإدارة المدنية والكيرن كييمت». يمكن الاطلاع على نص الدعوى في موقع «زوخروت» على الإنترنت. ومن ضمن ما جاء فيها: «..... إن طمس جوانب منتقاة من التاريخ المحلي لهو قرار غير منطقي بشكل متطرف يمس القيم المذكورة أعلاه والقائمة في أساس فكرة وضع اللافتات التاريخية التي يدعمها كل جسم تنظيمي في كل مكان في العالم. وبحذر ملائم ينبع من عدم تبرير القرار، نقول أنه يساورنا الشك أن الرفض نابع من دوافع هي في صلبها دافع سياسية والتي تهدف إلى منع زائري الموقع من التعرف على الماضي العربي للمنطقة التي زخمت حتى الحرب بروح فلسطينية.»

وفي رد على التماسنا تعهدت «الكيرن كييمت» خطياً ولأول مرة في تموز ٢٠٠٥:

« الكيرن كييمت لم تعارض طرح المعلومات المناسبة المتعلقة بالقرى يالو وعماوس (هكذا كتب في المصدر) ضمن اللافتات المثبتة في المتنزه، وحتى أنها اقترحت نصاً يعبر عن تاريخ هذه القرى ضمن اللافتات الموجودة اليوم في المتنزه....»

النيابة العامة قدمت ردها إلى المحكمة العليا باسم القائد العسكري والإدارة المدنية للمناطق المحتلة:».... صدرت التعليمات في يوم ٢٠٠٥/٦/٢٧ من قائد الإدارة المدنية بوضع لافتات في الأماكن المطلوبة والتي توضح الحقيقة أنه بهذا المكان وحتى سنة ١٩٦٧ كانت قريتا يالو وعمواس قائمتين».

وفي النهاية وافقت «الكيرن كييمت» على وضع لافتات جديدة في المكان تبين وجود يالو وعمواس، أما قرية بيت نوبا فلا تقع داخل المتنزه سوى جزء من أراضيها. على أنقاض بيت نوبا أقيمت مستوطنة «مفو حورون».

تبين بعد ذلك، في مرحلة الاتفاق على النص أنه لا يمكن استعمال لغتنا ومصطلحات مثل « احتلال» أو «تدمير القرى» أو «الطرد» أو «اللاجئين». وفي وافقنا

שערו בנפשכם מה היה קורה כאן אילו נוסח דומה היה נכתב על שלט בוורשה המתאר את קיומה של הקהילה היהודית במקום...

הצבת השלטים בפועל לא קרתה עד ימים ספורים לפני הדיון בבג"צ. התייצבו שם שני פועלים, שני מנהלים וצלם אחד. הפועלים ערבבו את הבטון וחפרו הבור. המנהלים נתנו הוראות והצלם הנציח כדי להראות לבית המשפט שהמעשה נעשה. גם עומַר מזוכרות היה במקום והנציח בתמונות. אנשי הקק"ל הסבירו לו עד כמה הם פתוחים להצגת היסטוריות מגוונות. בשטח הכפר יאלו הוצב השלט החדש, כתוב לבן על גבי חום, ליד שלט ישן המתייחס רק לתל איילון מהתקופה החשמונאית של המקום. בעמואס הוצב השלט מטרים ספו־רים מהנקודה בה הוצב השלט "הלא חוקי" של זוכרות שלוש שנים לפני כן. הפעם הוא הוצב ע"י הריבון תחת הכותרת "המנהל האזרחי - יהודה ושומרון". אפילו סמל היחידה הצב־עוני הוטבע עליו כסוג של חותמת הכשר.

כמה חודשים לפני כן, דיברתי עם משרד הקק"ל באש־תאול. יש שם חטיבת שילוט, לא פחות. ניסיתי לברר מה עלה בגורל השלטים שהצבנו ושהוסרו. דיברתי עם אסנת ששמחה לסייע. "כן היו שם שלטים ששמו האחים המוסל־מים או משהו כזה וכתבו בהם כמה אנשים היו בכפרים וכמה בתי ספר. הורדנו אותם. אין בכל הפארק שלטים של הקק"ל שמציינים את הכפרים כי אנחנו רק רוצים לסייע לאנשים להתמצא בשטח. זה לא שרוצים לטשטש את מה שהיה כאן." אמרתי לה שיש שלט של "בית המרחץ" הרומי בשטח בית הקברות של עמואס. ענתה שזה לא שטח בטיפולם ולכן גם השלטים האלה לא שלהם. התעקשתי שיש שילוט מתוך

على النص التالي: «القريتان عمواس ويالو كانا قائمتين في منطقة المتنزه حتى سنة ١٩٦٧. سكن في قرية عمواس ٢٠٠٠ شخصاً ويسكنون منذذلك الحين في الأردن ورام الله. قرب أنقاض القرية حوفظ على المقبرة. في قرية يالو سكن ١٧٠٠ شخصاً والذين يسكنون منذئذ في الأردن ورام الله. حوفظ على عين ماء وعدد من آبار القرية.»

أيام قليلة قبل الجلسة الأخيرة للمحكمة العليا نصبت اللافتات. وصل إلى المكان عاملان ومسؤلان من الكيرن كييمت والادارة المدنية ومصور. خلط العمال الاسمنت وحفروا الحفر. وأعطى المسؤولان التعليمات والتقط المصور بعض الصور لعرضها في المحكمة كإثبات على تنفيذ الأمر. وكذلك عمر من «زوخروت» كان في المكان وخلّد تلك اللحظات بالصور. رجال «الكيرن كييمت» شرحوا له عن انفتاحهم لعرض تاريخ متنوع.

وضعت لافتة جديدة في قرية يالو، كتبت بخط أبيض على خلفية بنّية قرب لافتة قديمة تحكي فقط عن تل أيلون من الفترة الحشمونائية. في عمواس غرست اللافتة على بعد أمتار من لافتة «زوخروت» غير القانونية التي وضعت ثلاث سنوات قبل ذلك. هذه المرة وضعت اللافتة من قبل «سيد المكان» وتحت اسم «الإدارة المدنية - يهودا والسامرة».

عدة أشهر قبل ذلك تحدثت مع مكتب الكيرن كييمت في أشتأول. عندهم كتيبة (قسم) تنصيب لافتات. أردت أن أفحص ما حلّ بلافتات «زوخروت» الأولى التي أخذت من المكان. «أسنات» من الكيرن كييمت

הפארק לכיוון בית המרחץ וקיבלה אישור מגבוה, ממיכל, שאכן יש שלט שלהם לבית המרחץ. הסבירה ש"אין לנו כל התייחסות ספציפית לכפרים הערביים שנהרסו ב-1948 כמו בכל מקום אחר בארץ". צודקת.

שאלתי אם הכפרים שם לא נהרסו ב-1967 וענתה מיד שזה היה שטח הפקר והכפרים היו נטושים מאז 1948. התפלאתי ואמרה שאינה בטוחה. מיכל אישרה שאכן הכפרים היו נטושים ב-1967 מאז 1948. הפנו אותי למפקד (כך הוא נשמע) עמיקם שלקח בעצמו את השלטים הצהובים של "האחים המוסלמים". הוא הסביר לי ש"החבר'ה מנווה שלום הציבו שם שלטים לפני כשנה וחצי וקבעו כמה אנשים היו בכל כפר". הוא אישר לי שוב שאין בכל שטח הפארק אזכור לכפרים הפלסטיניים.

גם בטיול שמודרך ע"י החברה להגנת הטבע בפארק קנדה בחנוכה שנת 2002 "בעקבות קרבות המכבים" אין כל אזכור לכפרים הפלסטיניים. יצאתי לטיול הזה עם גל בני שהיה אז בן 10. טיול משפחות איכותי, כלומר טיול לילדים המלווים בידי הוריהם שכמו מאשרים בהשתתפותם את הידע הנמסר בטיול. המדריכה לוקחת אותנו לטיול בזמן המיתולוגי היהודי של המקום - קרבות המכבים והידוע בהם קרב אמאוס. היא מתחילה את הסיור מ"תצפית יאלו, בה אנו עומדים נמצאת מעל עמק איילון, כאן קרו מלחמות מפורסמות. כאן הרי יהודה ושומרון ומישור החוף. העיר מודיעין משמאל, בית חורון תחתון מולנו ובית חורון עליון שם מעליו ששומעים עליו בגלגל"צ. מבוא חורון כאן בעמק. ליד מודיעין רעות ומכבים." הנוף ממול רובו כפרים ערביים: בית סירא, בית ליקיא, בית עור א-תחתא, בית עור א-פוקא, בית עינם. אבל המבט מופנה באמצעות המדריכה לעבר ההתנחלויות היהודיות. הנוף יוהד, אבל גם נקודת התצפית עצמה, ממנה מביטים עליו, מעוקרת מהפלסטיניות שלה. הכפר יאלו שחיים שקקו בו מאות שנים, עד לגירוש ב-1967 לא מוזכר כלל בטיול הזה. מתבטא כאן המאמץ לכבוש את התודעה עד כדי כך שהכיבוש עצמו, של הכפרים שעל חורבותיהם מטיילים, נעלם משדה הראיה והדיבור.

בהמשך הטיול מסופר בדרמטיות רבה סיפור חג החנוכה היהודי עם שמונה הקרבות של המכבים שבגללם יש

ساعدتني بسرور وقالت « نعم كانت هناك لافتات وضعها الأخوان المسلمون أو شيء من هذا القبيل، كتبوا عليها عدد السكان في كل قرية وعدد المدارس. أنزلناها. لا يوجد في كل المتنزه لافتات تشير إلى القرى لأننا نريد فقط مساعدة الناس بمعرفة الطريق في

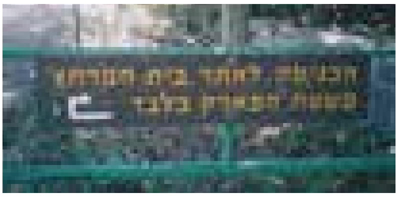

المكان. ليس الهدف طمس ما كان هنا. قلت لها أن هناك لافتة تشير إلى «الحمام الروماني» في منطقة مقبرة عمواس. ادعت أن هذه ليست لافتاتهم. ميخال، المسؤولة عنها أقرت أن اللافتة تابعة لهم. «ليس لنا أي إشارة أو تطرق خاص إلى القرى العربية التي هدمت سنة ١٩٤٨ كما هو الحال في كل البلاد». صحيح.

وكذلك في الجولات التي تنظمها جمعية حماية الطبيعة في متنزه كندا في الحانوكا (الأنوار اليهودي) «في أعقاب معارك المكابيين» لا يوجد أي ذكر للقرى الفلسطينية. خرجت لتلك الجولة مع ابني جال الذي كان في العاشرة. أخذتنا المرشدة إلى جولة في الزمن العقيدي اليهودي للمكان - معارك المكابيين واكثرها شهرة معركة عمواس. هي تبدأ الجولة من «مطل يالو» وتشرح « هذا المطل موجود فوق سهل أيلون، هنا جرت معارك مشهورة. هنا جبال يهودا والسامرة والسهل الساحلي، مدينة موديعين من اليسار. أمامنا بيت حورون السفلى وفوقه بيت حورون العليا. هنا في السهل مفو حورون. قرب موديعين هناك مكابيم ورعوت». المنظر أمامها معظمه قرى عربية: بيت سيرا، بيت لقيا، بيت عور التحتى، بيت عور الفوقى. ولكن المرشدة توجه الأنظار إلى المستوطنات اليهودية. تم تهويد المنظر. كذلك نقطة المشاهدة نفسها أفرغت من فلسطينيتها. قرية يالو التي عجت فيها الحياة لمئات السنين حتى طردهم سنة ١٩٦٧ لم يذكر

שמונה נרות בחנוכייה. הוא מספר בעוד ציבור המקשיבים יושבים על חורבות בתים בצל עץ חרוב עצום ממדים. אלה שרידי הכפר עמואס שהוחרב אף הוא ב-1967. אבל אלה נותרים שקופים בסיפור. וסיפור החנוכה ממשיך: "בזמן הק־רבות קרה משהו חשוב. בשנת 187 מוצאים את פח השמן ומכריזים על עצמאות יהודית בארץ. שמחה גדולה מאד כי לפני כן שלטו היוונים. כמו שמחה גדולה של עצמאות מדי־נת ישראל. איזו שמחה הייתה כשבן גוריון הקים מדינה! זה אותו דבר כי יש עצמאות יהודית במדינה חשמונאית ממש לפני חמישים שנה." חמישה משפטים שטעונים משא כבד. המיתוס היהודי משרת כאן את המיתוס הישראלי ומתווה את הדרך להמשך הקונפליקט עם הפלסטינים. כמו שניצחנו אז - אנחנו, המכבים - כך גם היום נגבר על אויבינו.

לקראת סוף הטיול פורץ מפיה של המדריכה משפט סתום: "יש כאן המון שרידים של מגורים מתקופות שלפני החשמונאים וגם אחריהם." אכן, הרבה שרידים מסביב של חיים "אחרי החשמונאים" ושום מילה עליהם. אבל המשפט הזה חשוב, אולי דווקא בגלל שלא פורש יותר. הוא מסמל את הנכבה הפלסטינית, הרס החיים שהיו כאן, כמשהו מודחק שמתפרץ לעיתים לפני השטח באופן שנדמה כבלתי ניתן לשליטה. אף אחד לא שאל את המדריכה לאילו חיים היא התכוונה ולמי שייכים "המון השרידים" הללו. כי קשה לשאול וקשה עוד יותר לענות ולתת על כך דין וחשבון.

סיפור קטן, שולי למלחמה ב-1967, נותן לנו הזדמנות להתחיל בדין וחשבון על תוצאותיה באזור לטרון. יוסף הוכמן, צלם במקצועו, היה בזמנו חבר קיבוץ הראל. הוא מספר שי־מים ספורים לפני ההתקפה הישראלית נגנבו מספר כבשים

البتة في هذه الجولة. يكمن هنا الجهد لاحتلال الوعي والادراك إلى درجة أن الاحتلال ذاته، للقرى التي نتجول عليها، اختفى من حقل الرؤية ومن حيز الكلام.

تستمر الجولة مع التاريخ اليهودي رغم أن المستمعين يجلسون في ظل شجرة خروب كبيرة بين أنقاض قرية عمواس التي دمرت سنة ١٩٦٧. الأسطورة اليهودية تخدم هنا الأسطورة الإسرائيلية وترسم الطريق لاستمرار الصراع مع الفلسطينيين. كما انتصرنا - نحن المكابيين - كذلك سننتصر اليوم على أعدائنا.

قصة قصيرة على هامش حرب ١٩٦٧ توفر لنا فرصة لمحاسبة النفس حول نتائج الحرب في منطقة اللطرون. يوسف هوخمان، مهنته مصوّر وكان حينها عضواً في كيبوتس «هرئل». يحكي أنه فبل الهجوم الإسرائيلي بأيام سرقت من الكيبوتس أغنام لهم وقد شك أهل الكيبوتس أن السارقين جاؤوا من عمواس حيث كان عبور الحدود سهلاً نسبياً. بعد الاحتلال وركض «قواتنا» خلال ست ساعات حتى مشارف رام الله دون مقاومة في منطقة اللطرون، ظن البعض في كيبوتس هرئل أن الفرصة حانت لاستعادة الأغنام التي سرقت. ركب رجال الكيبوتس سيارات «جيب» وتسلحوا بأسلحتهم الشخصية، وتسلح هوخمان بالكاميرا، وانضموا إلى قوات الجيش في عمواس ويالو. في البداية انضموا إلى مطاردة قوة كوماندو مصرية كانت في المنطقة. أسر المصريون وقتل منهم واحد. أحد الجنود الإسرائيليين الآسرين يبتسم ويشير أنه يريد أن يصوروه.

صعق هوخمان عندما رأى بداية هدم مكثف وبدأ يصور ويوثق ما يرى. لقد حكى لي أن أسبوعين بعد الحرب ألقى عوزي نركيس، قائد المنطقة الوسطى، محاضرة في الكيبوتس. سأله هوخمان لماذا هدموا القرى فأجابه الجنرال أن ذلك كان انتقاماً عما حدث عام ١٩٤٨.

الصورة الأخيرة لقرية عمواس تظهر قرية كبيرة وجميلة تحتضن الخضرة بيوته الكبيرة. يصور الجرافات وهي تهدم البيوت. يبدو أنها نفس الجرافات التي عملت

מקיבוצו והחשד שלהם הופנה לכפריי עמואס שיכלו כנראה לחצות את הגבול בקלות יחסית. אחרי הכיבוש ודהרת "כו־חותינו" תוך 6 שעות לפאתי רמאללה ללא כל התנגדות בא־זור לטרון, חשבו בהראל שזו הזדמנות פז ללכת להשיב את הכבשים שנגנבו.

רכובים על ג'יפ, חמושים ברובים אישיים, הוכמן חמוש במצלמתו ולבושים במדי עבודה הצטרפו הקיבוצניקים אל כוחות צה"ל בעמואס ויאלו. בתחילה הם הצטרפו לפטרו־לים אחרי קומנדו מצרי שהיה בשטח. המצרים נלכדים, אחד מהם נהרג. חייל ישראלי השובה אחד מהם מחייך ומסמן לעבר המצלמה כאילו מבקש להצטלם.

הוכמן נדהם לגלות שמתחיל שם הרס מסיבי והוא מתעד הכל. הוא סיפר לי ששבועיים אחרי המלחמה הרצה בקיבוצו עוזי נרקיס, אלוף פיקוד המרכז. הוכמן שאל אותו מדוע הרסו הכפרים והגנרל ענה שזו הייתה נקמה על מה שקרה שם ב-1948.

תמונתו האחרונה של הכפר עמואס מראה כפר גדול ויפיפה שבתיו הגדולים טובלים בירק. הוא מצלם את הבו־לדוזרים ההורסים את הבתים. כנראה אותם בולדוזרים שבאותם שנים עסקו בהרס מאות כפרים פלסטיניים שתו־שביהם גורשו בנכבה.[2] בתמונות הקשות ביותר נראים הפ־ליטים העוזבים את כפריהם. שיירות ארוכות של פליטים הסוחבים בידיהם ועל חמוריהם כל מה שיכולים. לידם חיילי צה"ל ורכביו עומדים בניגוד בולט לכיוון תנועת הפליטים. על שיירות הפליטים האלה כתב עמוס קינן את הדיווח שלו כעד ראיה, כחייל מילואים באחד המחסומים שמנעו מפליטי

[2] שי, אהרון, 2002; "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה", **קתדרה**, 105, 151-170.

في تلك السنوات على هدم مئات القرى الفلسطينية التي هجّر أهلها عام النكبة.** في المناظر الأكثر قساوة يرى اللاجئون نازحين عن قراهم. صفوف طويلة من اللاجئين يحملون في أيديهم وعلى حميرهم ما يستطيعون وبجانبهم جنود الجيش الإسرائيلي ومركباته تقف عكس اتجاه حركة النازحين. عاموس كينان، كتب تقريره عن قوافل اللاجئين كشاهد عيان، عندما خدم كجندي احتياط في أحد الحواجز العسكرية التي منعت اللاجئين من العودة. كان هذا تقريراً لاذعاً ونشر في أنحاء العالم وأدّى إلى «فضح» إسرائيل في العالم مما أجبرها على وقف موشه ديان الذي شرع يهدم قلقيلية.

إحدى الصور عصرت قلبي كأب. رغم أني رأيتها مئات المرات وعرضتها لآخرين. تظهر في الصورة عائلة فلسطينية تترك قريتها. الأم تحمل على رأسها وعاء كبيراً وبأحدى يديها تمسك طفلة. أحد الأولاد، الذي يبدو في سن ١٢ عاماً يحمل أخته التي تبدو في سن السنة والنصف على ظهره. في الجهة المقابلة، جندي إسرائيلي يتأمل المشهد واقفاً شابكاً يديه وراء ظهره.

نظرة ذلك الجندي في تلك اللحظة موجهة نحو الكاميرا، نحو الناظر إلى الصورة، وكأنه يعيد إلينا النظر ويطلب منا كمشاهدين أن نرى ما يحدث هناك. كذلك الفتى الذي يرفع العلم الأبيض يرمق الكاميرا بنظرة، كأنه هو الآخر يطلب منا أن نرى. هو يكمل في النزوح. نحن والجندي نبقى هناك كمحتلين.

لقد حدث في التاريخ أن شخصاً خرج للبحث عن أتان وصار ملكاً. ومن خرج عام ١٩٦٧ ليبحث عن

הכפרים לשוב. הדו"ח הנוקב הזה הופץ בעולם וגרם לסקנ־דל בינלאומי שאילץ את ישראל לעצור את משה דיין שהחל להרוס את קלקיליה.

תמונה אחת פוצעת את ליבי, כאב לילדים, גם אחרי מאות פעמים שהבטתי בה והראיתי אותה לאחרים. רואים בה משפחה פלסטינית עוזבת את כפרה. אם המשפחה נו־שאת על ראשה כלי גדול וביד אחת מחזיקה תינוקת. ילד אחד, שנראה כבן 12 סוחב את אחותו כבת שנה וחצי על גבו. מעברם, מביט על המחזה הזה חייל ישראלי שידיו משולבות מאחורי גבו. המבט של החיל הזה מופנה לעבר המצלמה, לעבר הצופה בתמונה. הוא כמו מחזיר לנו את המבט ותובע בכך מאיתנו כצופים להביט בנעשה שם. גם הנער שנושא את הדגל הלבן זורק מבט לעבר המצלמה. גם הוא תובע את מבטנו. הוא ממשיך הלאה לגלות. אנחנו והחייל נותרים שם ככובשים.[3]

[3] לקריאה נוספת על אפשרות כינונה של אומת צילום של אזרחים ראו אזולאי, אריאלה; **האמנה האזרחית של הצילום**, רסלינג, 2007.

כבר היה לנו בהיסטוריה אחד שיצא לחפש אתונות ויצא מלך. ב-1967 היו מי שיצאו לחפש את כבשיהם וחזרו עם תיעוד מצמרר של טיהור אתני. הכבשים, אם זה חשוב, נמ־צאו והושבו להראל, ע"פ עדותו של הוכמן.

כעבור מספר שנים פליטי לטרון שמעו מחברי קיבוץ נחשון על קיומם של התצלומים האלה. הם איתרו את הוכמן, קיבלו ממנו את חלקם, העלו אותם לאינטרנט וכיום כל אחד יכול, אם רוצה, לראות כיצד נראה הגירוש הזה.

תמונה קדומה יותר של הכפר עמואס צולמה בשנת 1958. רואים בה אנשים מהלכים ברחובות הכפר ובחלקה התחתון נראה המבנה הקדוש המיוחס לאבו עוביידה אבן אל-ג'ראח, מצביא מוסלמי מכובשי הארץ בשנת 632. משמאלו נראה עץ שקדים גדול שקיים עד היום. המבנה נמוך מאד. צידו האחד מעט מעל גובה הקרקע וצידו השני אינו עולה על שני מטרים. תצלום זה הוא נקודת מוצא חשובה להבנת הט־רנספורמציה שעבר הנוף הישראלי ואני מציע לראותה כחלק

أغنامه عاد مع توثيق لتطهير عرقي تقشعر له الأبدان. وحسب شهادة هوخمان، الأغنام وجدت وأعيدت إلى هرئيل.

بعد عدة سنوات علم لاجئو اللطرون من أعضاء في كيبوتس نحشون بوجودٍ هذه الصور. وصلوا إلى هوخمان وأخذوا منه نسخاً عن الصور وأدخلوها إلى شبكة الانترنت ويمكن اليوم لكل من يشاء، إذا شاء، أن يرى كيف بدا ذلك التهجير.

صورة عمواس من سنة ١٩٥٨ تظهر أشخاصاً يسيرون في شوارع القرية وفي قسمها الأسفل يمكن رؤية المقام المقدس المنسوب إلى أبي عبيدة عامر بن الجراح قائد مسلم من محتلي البلاد عام ٦٣٢ للميلاد. مبنى منخفض للغاية. هذه الصورة هي نقطة انطلاق هامة لنفهم التحولات التي مر بها المنظر الإسرائيلي وأنا أقترح أن نرى بها «جزءاً يدل على الكل» في بلورة منظر البلاد كلها بما يتعلق بتدمير القرى الفلسطينية

1958

שמעיד על השלם בעיצוב נוף הארץ כולה בהקשר של הרס הכפרים הפלסטיניים מהנכבה של 1948.

את ההמשך הבלתי טבעי בעליל לתצלום זה ניתן למצוא בתצלום עשר שנים מאוחר יותר, שנה אחרי המלחמה, מאותה זווית צילום. הכפר חוּשַׂף כמעט לחלוטין ע"י הבולדוזרים מתצלומיו של הוכמן. נותרו עץ השקדים הגדול והמבנה הקדוש. הוא עדיין מבנה נמוך למדי.

בתצלום משנת 1978 עשר שנים מאוחר יותר מאותה זווית כמעט, כבר נראים עצי "פארק קנדה" מכסים כמעט את כל הנוף. כאמור לעיל, בתחילת שנות השבעים החלה הקק"ל בהקמת הפארק. השקד עדיין שם. המבנה הקדוש עדיין נמוך.

בתצלום משנת 1988, עשר שנים לאחר מכן, מכסים עצי הקק"ל לחלוטין את השממה. היא הופרחה לחלוטין באמצעות פארק מוריק עבור אלפי מטיילים. את המבנה ע"ש עוביידה אבן א-ג'ראח לא ניתן לראות בתצלום, אבל הוא שם, בין העצים. לכן גם לא ניתן לדעת מה גובהו בשנה זו. בשנות השמונים, למיטב ידיעתי, גבהּ המבנה הזה במספר מטרים.

منذ النكبة عام ١٩٤٨.

الاستمرار غير الطبيعي الواضح لهذه الصورة يمكن رؤيته في صورة أحدث من تلك بعشر سنين، سنة بعد الحرب، من نفس زاوية التصوير. جردت القرية بشكل سبه كامل بواسطة الجرافات الظاهرة في صور هوخمان. بقيت شجرة اللوز الكبيرة والمقام المقدس. لا يزال مبنى منخفضاً للغاية.

في صورة من سنة ١٩٧٨، بعد عشر سنين أخر، ومن نفس زاوية التصوير، يمكن رؤية أشجار «متنزه كندا» تغطي أغلب المنظر. كما ورد بدأت الكيرن كييمت بإنشاء المتنزه في بداية سنوات السبعين (من القرن الماضي) . شجرة اللوز لا زالت هناك والمقام ما زال منخفضاً.

في الصورة من سنة ١٩٨٨، تغطي أشجار الكيرن كييمت الأرض الجرداء كلياً. أحياها كلياً متنزه مخضّر من أجل آلاف التنزهين. مقام أبو عبيدة لا تمكن رؤيته، ولكنه هناك بين الأشجار. لذلك لا يمكن أن نعرف ارتفاعه في تلك السنة. خلال سنوات الثمانين، كما أعلم، ارتفع المبنى بعدة أمتار. لم يبنوا عليه شيئاً. لا

1968

1978

לא בנו עליו דבר, חלילה, אלא חפרו אל יסודותיו. גילו שם, כשני מטרים מתחת לפני האדמה תשתית של בית מרחץ רומי מהמאה השנייה לספירה. מספרים שעד לפני כחמש מאות שנה, עת אירעה רעידת אדמה גדולה באזור, עדיין שפע כאן מעיין חם ולא היה צריך לחמם את המים עבור הרוחצים בבית המרחץ. מאז שנות השמונים הוצבו בשטח הפארק לפחות שלושה שלטים המורים על המבנה הזה. שלושתם מציינים אותו כ"בית מרחץ רומי". אין מילה על המצביא והכובש המוסלמי. הלאה הכיבוש.

אבל, כפי שסופר כאן, קורות השילוט בפארק קנדה קיבלו תפנית בעקבות המאבק של עמותת זוכרות. הקק"ל אמנם הציב שני שלטים חדשים המציינים את קיומם של הכפרים יאלו ועמואס, אולם כשבועיים לאחר מכן נעקר אחד השלטים יחד עם יציקת הבטון שהחזיקה אותו. כשלושה מטרים ממנו עמד שלט מתכת אחר המספר את תולדות תל איילון המקראי. "נרטיב ישן" כפי שיהיה מי שירצה לכנותו. ידם של גנבי מתכת, כפי שניסה להציע לי כהן, מנהל הפארק, בוודאי לא היו במעשה (אלא אם הם גנבי מתכת שיקר להם במיוחד שלט עם טקסט מתקדם יחסית).

سمح الله، ولكنهم حفروا عند أساساته ووجدوا على عمق مترين في الأرض قاعدة لبركة (حمام) روماني من القرن الثاني للميلاد. يروى أنه حتى قبل خمسمئة سنة، عندما حدثت هزة أرضية كبيرة في البلاد، كان في المكان نبع ساخن وفير ولم تكن حاجة لتسخين المياه للمستحمين في الحمّام. منذ سنوات الثمانين وضعت على الأقل ثلاث لافتات في المتنزه تؤدي إلى المبنى. كلها تشير إلى «حمام روماني». لا كلمة عن القائد والمحتل المسلم. «يا محتل برّة برّة».

كما ذكر هنا، فإن موضوع اللافتات أخذ منحى معيناً في أعقاب نضال جمعية «زوخروت». ولكن بعد أن نصبت الكيرن كييمت لافتتين تذكران وجود عمواس ويالو، قام مجهولون بعد أسبوعين من نصبهما باقتلاع لافتة يالو مع الإسمنت الذي ثبتها. أما لافتة عمواس فقد لطخت بلون أسود بعد وضعها بشهر، وظلت قائمة على الأقل حتى أيار ٢٠٠٧ حيث أرشدت مجموعة هناك وكانت اللافتة موجودة. يجدر ذكره أن اللون الأسود غطى النص المتحدث بوضوح عن قرية عمواس الفلسطينية وأبقى المعلومات التقليدية عن

1988

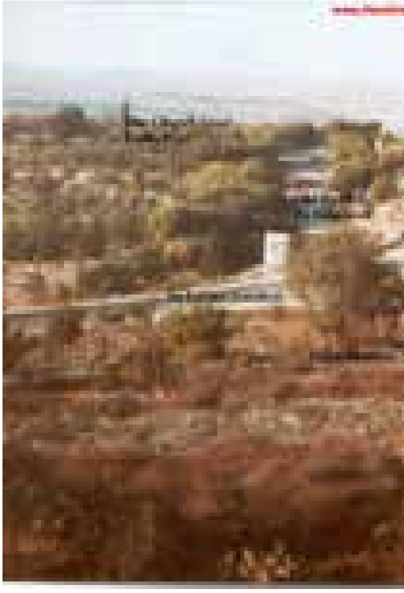

השלט השני, בבית הקברות של עמואס, עדיין נטוע באדמה (לא לזמן רב...). כחודש לאחר שהוצב חלקו נצבע בשחור. הצובע הקפיד להותיר חשוף רק את המשפטים "הישנים". המילים המספרות בלקוניות על הכפרים שהיו כאן הוטמנו מתחת לצבע. הצבע השחור הזה מעיד כאלף עדים על המחיקה של הכפרים ועל המחיקה של המחיקה שלהם. מישהו לא רוצה שנדע על כך או לא יכול לשאת את הידע הזה חשוף במרחב הציבורי.

מהמחיקה הזו לא ניתן להתעלם, דבר שניתן היה לעשות בקריאה רצופה ומוסחת דעת של השלט לפני שחלקו נמחק. כעת משהו מחוק שם מתחת לפני הצבע השחור. פעולת ההדחקה הזו של הידע על מה שהיה כאן לפני המדינה היהודית הופכת בכך למפורשת. המחיקה מותירה עקבות

לפעולתה שלה ומציבה את קוראת השלט בעמדה סקרנית המבקשת לדעת מה נמחק שם.

באחד הסיורים במאי 2007 בעודי מספר על קורות המאבק על השילוט ניגשה אחת המשתתפות אל השלט וגירדה במטבע חלק מהצבע השחור, כך שניתן היה לראות שוב את השמות יאלו ועמואס. פעולת החשיפה הזו הייתה כנראה יותר מידי עבור מישהו. דקות אחרי שסיימתי לכתוב את הטקסט הזה נודע לי שהשלט הוסר לחלוטין. צלם של עיתון "הארץ", שנשלח לצלם את השלט עבור כתבה שלהם בנושא דיווח מהשטח שנותרו רק העמודים ומסגרת המתכת.

זוכרות פנתה לקק"ל בדרישה לתקן השלטים ותשובתם הייתה: כשיתוקנו כל השלטים בפארק יתוקנו גם השלטים האלה. הקק"ל גם השיבה לאחרונה על מכתב שנשלח לה לפני יותר משנה, מיד לאחר הצבת השלטים החדשים, בה־

المكان. ليكون ذلك استمراراً لمحو ما كان هنا قبل الدولة اليهودية.

بعد كتابتي هذا المقال بدقائق علمت أن اللافتة قد نزعت من مكانها كلية. مراسل صحيفة هآرتس الذي وصل المكان لتصوير اللافتة لتقرير لصحيفته وجد العامودين والإطار المعدني التي حملت اللافتة خاوية.

جمعية «زوخروت» توجهت إلى الكيرن كييمت لإصلاح وإعادة اللافتات التي خرّبت. كان الرد أنها ستصلح عندما يتم إصلاح باقي لافتات المتنزه. وكذلك جاءنا من الكيرن كييمت رد على اقتراح آخر لنا قدمناه قبل أكثر من سنة حول وضع لافتات

تدل على القرى الفلسطينية المدمرة منذ ١٩٤٨ في كل مواقع الكيرن كييمت في البلاد. «نطلب منكم إرسال قائمة مفصلة لهذه القرى» جاء في الرد. نوجه قدمان أجرت بحثاً عن الموضوع وسيصدر هذا البحث قريباً في كتاب. الكيرن كييمت حصلت على عشرات المواقع مع قرى مدمرة. أحياناً أستغرب ماذا سيقول المتبرعون الكنديون وأبناؤهم لو كانوا يعلمون تاريخ المكان وأين استثمرت تبرعاتهم. جمعت أسماء المئات من المتبرعين. اسماؤهم مسجلة على حيطان من حجر في زاوية خاصة في المتنزه. لم أبعث بعد رسائلي المخططة إليهم. الحجارة التي بني منها حائط المتبرعين تشبه الحجارة التي بني منها بيوت الفلسطينين. مجرد التفكير أن حجارة منازل الفلسطينيين التي طردوا من هنا تحمل أسماء المتبرعين لمكان قام وأخفى

צעה להציב שלטים דומים, שיציינו את הכפרים ההרוסים מ-1948, בכל אתרי הקק"ל בארץ. "נבקשכם לשלוח לנו רשימה מפורטת של הכפרים הללו" נוסח תשובתם. נגה קדמן חקרה, ומחקרה עומד להתפרסם בספר בקרוב. הקק"ל קיבלה את עשרות האתרים והכפרים על חורבותיהם נבנו. כעת נותר לראות אם התנהלותם תהיה שונה מבעבר והם יעשו את המעשה ברצון ולא מתוך כפיה.

לעיתים אני תוהה מה היו אומרים התורמים הקנדים וצאצאיהם אם היו יודעים את קורות המקום הזה ואיזה שימוש נעשה בכספם. אספתי את שמותיהם של מאות תורמים המתנוססים על קירות אבן במתחם מיוחד שנבנה לצורך זה בשטח הפארק. עדיין לא שלחתי אליהם את מכתב הפניה/התביעה המתוכנן. האבנים מהן נבנו הקירות האלה דומות

באופן חשוד לאבני הבניה של הבתים הפלסטיניים. המחשבה שאבני הבתים של הפלסטינים שגורשו מכאן מחזיקים עליהם את שמות התורמים של המקום שנבנה ושמכסה את חורבותיהם יכולה ללמד אותנו משהו על הארכיאולוגיה של חיינו. תומר גרדי כתב עליה "פרק" אחר בכתב העת "סדק" בעריכתו שיצא לאור לאחרונה.

הקירות האלה עם שמות התורמים מזכירים את לוחות ההנצחה של החיילים הישראלים הנופלים. כק"מ אחד בקו אויר משם עומדים קירות אחרים ועליהם שמות למעלה מחמשת אלפים חיילים ישראלים, חללי חיל השריון לדורותיהם. "יד לשריון, מקום מומלץ מאד למי שלא היה בו" אמרה מדריכת טיול החנוכה.

גם מפליטי כפרי לטרון יצאו לוחמים. מחבלים בלשון הכיבוש הישראלית. כתבת הטלוויזיה הקנדית מספרת

أنقاضهم. يمكنه أن يعلمنا الكثيرعن «الآثار القديمة» في حياتنا. تومر غردي كتب فصلاً في مجلة «صدق» التي حررها وأصدرناها مؤخراً.

هذه الحيطان مع أسماء المتبرعين تذكرني بالنصب التذكارية للجنود الإسرائيليين الذين قتلوا في الحروب. على بعد كيلومتر واحد بخط هوائي من هناك تقف حيطان أخرى وعليها أسماء أكثر من خمسة آلاف جندي إسرائيلي من «ضحايا سلاح المدرعات». مرشدة الجولة في عمواس قالت « النصب التذكاري هذا، مكان محبذ جداً لمن لم يزره بعد».

لقد تخرّج من لاجئي اللطرون محاربون أيضاً. أو «مخربون» بلغة الاحتلال الإسرائيلي. مراسلة التلفزيون الكندي تقول أن اثنين من سلالة هؤلاء اللاجئين كانوا

في طريقهم لتفجير نفسيهما في القدس. كم من المتفجرات يوجد في هذا المتنزه الهادىء.

ومع ذلك، من المهم لي أن أنهي مقالي مع قصة تحمل شيئاً من الأمل. في إحدى الصور التي التقطها هوخمان نري جنديين واقفين على مدخل أحد البيوت وبجانبهما امرأة عربية، يبدو أنها صاحبة المنزل. في الخارج، لا زالت على حبل الغسيل ملابس معلقة. لقاء على هذا الشكل لم يكن مألوفاً أثناء تدمير البيوت إذ أن معظم السكان كانوا يغادرون قبل ذلك. هذا ما قاله لنا زكريا السنباطي، من قرية بيت سيرا المجاورة في إحدى الجولات في المكان عام ٢٠٠١. حينها وخلال عملي في مدرسة السلام في واحة السلام نظمت جولة لطلاب المدرسة الثانوية «برنر». معلمهم شارك في احتلال هذه القرى. وقد استجاب لدعوتي أن يأتي

ששניים מצאצאי הפליטים האלה יצאו להתפוצץ בירושלים. כמה חומר נפץ יש בפארק הרוגע הזה.

אבל חשוב לי לסיים את הטקסט הזה דווקא בסיפור עם תקווה מסוימת. באחד התצלומים של הוכמן נראים שני חיילים עומדים בפתח אחד הבתים ולצידם אישה ערביה, דיירת הבית, מן הסתם. בחוץ תלויה עדיין כביסה לייבוש על החבל.

המפגש הזה לא היה רגיל בזמן הרס הכפרים כי רוב תושביהם עזבו לפני כן. כך סיפר לנו זַכַּרִיַּה סוּנְבַּטִי, תושב בית ליקיא הסמוך, באחד הסיורים במקום בשנת 2001. אז, עדיין במסגרת עבודתי בבי"ס לשלום בנווה שלום, ארגנתי סיור עבור תלמידי תיכון מבי"ס אזורי ברנר. מורה שלהם השתתף בכיבוש הכפרים. הוא נענה להזמנתי לבוא ולספר את סיפורו. זכריה פתח ואמר שמספר ימים לפני המלחמה ב-1967 הגיעו ידיעות על הכיבוש הצפוי והזהרות מטעם הצבא הישראלי לבל ימצא מישהו מתושבי עשרת הכפרים באזור בביתו. זכריה היה אז ילד בן תשע והוא זוכר שהם נמלטו מבתיהם ומצאו מקלט במערות ומתחת לעצים בשטחים סמוכים לכפריהם. המלחמה פרצה והצבא הישראלי שעט לכיוון רמאללה. לא היה באזור צבא ירדני שהתנגד להתקפה. ביום השני או השלישי למלחמה כבר החלו חיילי צה"ל להרוס את בתי הכפרים[4] יאלו, עמואס ובית נובא.[5] זכריה זוכר שראה את פיצוצי הבתים מרחוק. כעבור מספר ימים התירו לתושבי הכפרים לחזור לבתיהם למעט שלושת הכפרים הנ"ל. הם נהרסו עד ליסוד. אחרי המלחמה בא הילד זכריה לצפות במה שנותר. הוא ראה את ההרס וזכר שראה גם גופות מתחת לחלק מהבתים. כלומר שחלק מהבתים נהרסו על אנשים שהיו בהם.

אחריו סיפר לנו המורה מקיבוץ נתיב הל"ה: "כל מה שזכריה אמר נכון למעט פרט אחד, לא הרסנו בתים על אנשים. להיפך הקפדנו לוודא שלא נותרו אנשים בבתים וכשמצאנו בודדים כאלה הוצאנו אותם. חשוב לי לספר לכם מה קרה

ويحكي قصته. بدأ زكريا كلامه بأنه قبل حرب في ١٩٦٧ بأيام، وصلت أخبار عن الاحتلال المتوقع وتحذيرات من قبل الجيش الإسرائيلي ألا يبقى أحد من سكان القرى العشر في المنطقة في منزله. كان زكريا حينها ولدأ ابن تسع سنوات، ويذكر أنهم هربوا من بيتهم واختبأوا في المغر وتحت الأشجار في الأراضي المتاخمة لقريتهم. نشبت الحرب والجيش الإسرائيلي هجم

باتجاه رام الله. لم يكن في المنطقة جيش أردني لصد الهجوم. في اليوم الثاني أو الثالث للحرب بدأ جنود «جيش الدفاع الإسرائيلي بهدم منازل القرى يالو، عمواس وبيت نوبا. زكريا يذكر أنه رأى عن بعد عملية تفجير البيوت. بعد مرور عدة أيام سمحوا للسكان بالعودة إلى منازلهم ما عدا سكان القرى الثلاث. لقد هدمت عن بكرة أبيها. بعد الحرب جاء الطفل زكريا ليرى ما تبقى. رأى الدمار، ويذكر أنه رأى أيضاً جثثاً تحت أنقاض بعض المنازل. ما معناه أن بعض المنازل هدمت على ناس كانوا بداخلها.

بعده تحدث إلينا المعلم الذي يسكن في كيبوتس «نتيف لامد هيه:» كل ما حكاه زكريا صحيح ما عدا موضوع واحد، لم نهدم بيوتاً على رؤوس الناس. بل بالعكس، حرصنا على التأكد أنه لم يبق أحد في المنزل. وعندما وجدنا شخصاً هناك أخرجناه. من المهم لي أن أحكي لكم ما حدث في هذا المكان لأنه يمثل بالنسبة لي الساعة السوداء في حياتي. نفذت هنا أعمال ممنوع لها أن تحصل، وشاركت في أمر كان علي ألاّ أشارك به. أنا لا أحضر إلى هذا المكان للتجول، وعملياً لم أزره إطلاقاً منذ احتلاله عام ١٩٦٧. جئت هنا اليوم لأول مرة

4 התחלת ההרס בשלב כה מוקדם מעידה על התכנון המוקדם שלו ומציבה את כיבוש והרס כפרי לטרון כחוליית הקישור בין הנכבה לכיבוש ב-1967, בין הרס הכפרים המסיבי ב-1948 לכיבוש ב-1967 בו נהרסו באופן יחסי הרבה פחות יישובים.

5 באותה הזדמנות הרסו גם גם את שרידי הכפר לטרון שתושביו גורשו בנכבה ועברו להתגורר בעמואס ויאלו.

במקום הזה כי הוא מסמל עבורי את השעה השחורה של חיי. נעשו כאן מעשים שלא יעשו והשתתפתי בדבר שלא הייתי צריך לקחת בו חלק. אני לא מבקר במקום הזה למטרות בילוי ולמעשה לא הייתי בו מעולם מאז הכיבוש ב-1967. באתי היום לכאן לראשונה רק כדי לספר לכם מה עשיתי. הייתי ביחידה שתפקידה היה לוודא שלא נותרים אנשים בבתים לפני שהורסים אותם. עברנו בית אחר בית ומידי פעם מצאנו זקן או זקנה שנשארו. הוצאנו אותם והבית נהרסו. עד שהגענו לבית אחד ובו היה איש זקן. הוא אמר לנו שעזיבת הבית משמעותה מוות עבורו והוא מעדיף למות בביתו. ברגע זה נפל לי האסימון. בשנייה זו הבנתי את המשמעות של מה שאני ואנחנו עושים כאן. ידעתי שההרס כאן נועד למנוע החזרת השטח הזה לתמיד לירדן או לפלסטינים, ידעתי גם שההרס הוא נקמה על התבוסה הישראלית כאן ב-1948, אבל כל אלה לא שקולים להרס של חיי האיש הזקן הזה וכל אלפי האנשים שגורשו מכאן. תבעתי ממפקדי להפסיק את הפעולה. הם סירבו כמובן להתחשב בדעתי. הוצאנו את הזקן והרסנו את ביתו. לא הייתי צריך לעשות זאת."

אחרי הסיור הזה ידעתי שצריך לבוא לכאן ולהתחיל להציב שלטים שיציינו את מה שהיה ונמחק מהמקום הזה. מזה התחילה זוכרות.

בתצלום של הוכמן החייל מביט עלינו. הוא תובע מאיתנו לקיחת אחריות על המעשים שנעשו ב-1967. הגירוש מכפרי לטרון מהווה את נקודת החיבור בין הנכבה לנכסה, בין הכיבוש הגדול של 78% משטח הארץ לבין השלמתו ב-1967. המבט הזה של החייל הישראלי נקרא כאן כציפייה למתן דין וחשבון על מעשי הפשע שנעשו. התצלום אינו מראה רק את הגירוש כ"מה שהיה שם" אלא גם את התביעה הנצחית שמקורה במבט של החייל הישראלי. הוא מסיט את מבטו מהאישה הפלסטינית לעברנו כמו כדי לומר לנו שמעתה העול הזה מוטל עלינו, מי שמסרבים לראות את העולם רק דרך חריץ הקופסא הכחולה של הקק"ל.

המבט של החייל הישראלי לעברנו, בעיצומה של פעולת הגירוש של אישה פלסטינית מביתה, תובע מאיתנו גם לקחת אחריות עליו ככובש, כמגרש. הוא שם כזרוע של המדינה וכנציג שלנו, אזרחיה. כפי שהעיד המורה מול תלמידיו, נותרה

حتى أحكي لكم ماذا فعلت. كنت في الوحدة المسؤولة عن التأكد بعدم وجود أشخاص في المنازل قبل هدمها. مررنا من بيت إلى بيت، وأحياناً وجدنا شيخاً أو عجوزاً في بعض البيوت، أخرجناهم وبعد ذلك هدمنا البيت. حتى وصلنا إلى أحد البيوت ووجدنا فيه رجلاً مسنّاً. قال لنا أن ترك المنزل بالنسبة له معناه الموت، وهو يفضل أن يموت في منزله. في تلك اللحظة زالت عني غشاوة. في تلك اللحظة أدركت معنى ما أفعله أنا وما نفعله نحن هنا. عرفت أن التدمير هدفه منع إعادة هذه المنطقة إلى الأردن أو الفلسطينيين. عرفت أيضاً أن التدمير هو انتقام لهزيمة إسرائيل هنا عام ١٩٤٨. لكن كل ذلك لا يساوي هدم حياة هذا الرجل الطاعن في السن وآلاف الناس الذين طردوا من هنا. طلبت من قوادي وقف العملية. رفضوا طبعاً الأخذ برأيي. أخرجنا الرجل وهدمنا بيته. ما كان يجب أن أفعل ذلك».

بعد هذه الجولة، اقتنعت أنه يجب أن أرجع إلى هذا المكان وأن أبدأ بوضع لافتات تذكّر بما كان هنا ومحي منه. من هنا بدأت «زوخروت».

في صورة هوخمان، الجندي ينظر نحونا. هو يطالبنا بتحمل المسؤولية عما اقترفناه عام ١٩٦٧. تهجير السكان من قرى اللطرون يشكل نقطة التواصل بين النكبة والنكسة، بين الاحتلال الأكبر ل-٧٨٪ من مساحة البلاد وإكماله عام ١٩٦٧. هنا نفهم نظرة ذلك الجندي الإسرائيلي كدعوة للمحاسبة على الجرائم التي اقترفت. الصورة لا تظهر التهجير كشيء «حدث هناك» وإنما أيضاً الدعوى الأبدية الصادرة من نظرة الجندي الإسرائيلي. فهو يحيد بنظره عن المرأة الفلسطينية نحونا كمن يقول لنا أن هذا العبء من الآن ملقى علينا، نحن الذين نرفض أن نرى العالم فقط من ثقب العلبة الزرقاء، علبة جمع التبرعات «للكيرن كييمت».

نظرة الجندي الإسرائيلي إلينا في خضم عملية تهجير امرأة فلسطينية من بيتها، تطالبنا أن نتحمل المسؤولية عليه كمحتل وكطارد للآخرين. إنه هناك ذراع للدولة وكممثل لنا، مواطنيها. وكما شهد المعلم أمام طلابه، خرطت في نفسه ندبة لكل العمر نتيجة

בו צלקת לכל חייו בעקבות המעשה הבלתי מוסרי שלקח בו חלק. החיילים הפגועים האלה תובעים מאיתנו חמלה שתו־כל אולי לפייס אותם ואותנו עם עברנו. הכרה בזכותה של האישה הפלסטינית הזו לשוב אל ביתה היא מרכיב עיקרי נוסף בתהליך הפיוס.

איתן ברונשטיין
יוני 2007

תודה לנורמה מוסי, תומר גרדי ועמיה גלילי על הערותיהן המצוינות.

العمل غير الأخلاقي الذي شارك فيه. هؤلاء الجنود المجروحون يطالبوننا بالرحمة، علّها تأتي بالمصالحة لنا ولهم مع ماضينا. إن الاعتراف بحق تلك المرأة الفلسطينية بالعودة إلى بيتها هو عنصر أساسي آخر في عملية المصالحة.

إيتان برونشطاين

مع الشكر لزملائي: نورمه موسي وتومر جردي وعميه جليلي على الملاحظات الرائعة.

(كاتب المقال، إيتان برونشطاين هو مدير جمعية «زوخروت» ومن مؤسسيها. مقاله هذا موجّه بالأساس إلى الجمهور الإسرائيلي).

ذاكرة وطن

اسماعيل زايد - بيت نوبا

عشية حرب الخامس من حزيران لعام ١٩٦٧، قام المواطنون بالبحث عن أماكن آمنة داخل القرية والتجمع فيها وذلك للمحافظة على العوائل والأطفال أثناء العمليات العسكرية. وانهمك الشباب وكبارالسن بالاستماع إلى الأخبار بالمذياع، حيث لم يكن في ذلك الوقت أي وسيلة إعلام سواه. ومن خلاله التقاط بعض المحطات العربية.

في تلك الليلة أذكر جيدا أن والدي قام بنقلنا إلى مكان يدعى «البد» أو القبو وهو بناية رومانية كان يستعملها الرومان لتخزين وعصر العنب والزيتون. لم نكن وحدنا في هذا البد بل كان الكثير معنا من أقاربنا. أمضينا تلك الليلة داخل البد وكنا نسمع فقط أصوات المدافع وأزيز الرصاص ولا نعرف مصدره وماذا يدور من حولنا.

أمضينا تلك الليلة في هذا المكان وقبل طلوع الشمس حضر والدي إلينا و أخبرنا بأنه يجب علينا الخروج إلى مكان أكثر أمانا حيث أن الجيش الإسرائيلي قد دخل القرية وأخذ يطلق النار باتجاه كل جسم يتحرك ، خرجنا على عجل من قرية بيت نوبا متوجهين إلى قرية بيت لقيا وقد شاهدنا عملية نزوح كبيرة من أهالي قريتي عمواس ويالو حيث أجبروا أيضا على الرحيل تحت تهديد السلاح.

ما إن وصلنا إلى قرية بيت لقيا حتى أصبح الجيش الإسرائيلي على مشارف القرية وخاصة في منطقة «المقيل» فخاف والدي علينا، فقام بإلحاقنا إلى عائلة عمي في حين رجع هو إلى القرية وأحضر البقرات من بيتنا ولحق بنا إلى قرية بيت دقو.

في قرية بيت دقو كان لوالدي معرفة خاصة مع مختار القرية الحاج يقين رحمه الله. حيث قام باستضافتنا وأذكر ذلك جيداً عندما قال لوالدتي أهلاً وسهلاً بابنة أخي، البيت وكل ما أملك تحت تصرفكم. بقينا يومين وليلتين في ضيافة الحاج يقين ولكن عيون والدي ووالدتي ضاقت من هذا الوضع خاصة وأن الرجل معروف بكرمه حيث انهال عليه الكثير من الناس الذين هم بحاجة إلى العون والمساعدة.

بعد أن أصر والداي على المغادرة، عرض علينا الحاج يقين أن نذهب لنسكن في بيت صغير له في التعميرة، إلا أن والدي ووالدتي أصرّا على مغادرة بيت دقو. عندها قام الحاج يقين بتزويدنا بالطحين وبعض الخضار للطريق. وواصلنا طريقنا إلى بيتونيا.

هناك نزلنا في مدرسة بيتونيا للذكور وقضينا ليلة واحدة داخل الصفوف مع العديد من النازحين. وفي صبيحة اليوم التالي حضر جيش الاحتلال وطلب من الجميع التجمع في ساحة المدرسة. بعد أن تجمع الرجال والنساء والأطفال أخذوا بإطلاق النار فوق رؤوس الجميع موقعين الهلع والخوف في نفوسنا. طلب جيش الاحتلال من الجميع مغادرة المدرسة في أقل من نصف ساعة

وإلا أطلقوا النار على كل من يتبقى داخلها. غادرنا المدرسة متوجهين إلى رام الله. رافقتنا أختي الكبيرة و أولادها حيث كان زوجها يعمل في الكويت كما كان معنا أولاد خالي وامرأة خالي، أما خالي فكان عسكرياً في الجيش العربي الأردني.

نزلنا في منطقة تدعى بطن الهوا بجانب بيت قديم بدا أنه مهجور منذ زمن. بقينا بجانب هذا البيت في حين ذهب والدي إلى المدينة وقام بإحضار كيسين من الطحين. نمنا ليلة واحدة في هذا المكان وفي اليوم التالي سمعنا مكبرات الصوت الإحتلالية تطالب الجميع بالعودة كل إلى بلده. هناك انقسمنا إلى قسمين أختي توجهت مع أولادها إلى الأردن في حين بقي أولاد خالي وامرأة خالي معنا وأخذنا نعود من جديد إلى قريتنا سالكين طريق عين عريك-صفّا. ونمنا ليلة في صفا وواصلنا المسير باتجاه بيت نوبا. في اليوم التالي وصلنا بيت سيرا. كان ابن خالي يركب حماراً

ووقع عنه في الطريق وكسر يده وزاد ذلك من صعوبة الموقف. فالطريق صعب والاطمئنان مفقود والمستقبل غير معروف والأخبار لا تسر. فقد سمعنا خلال الطريق إشاعات أن خالي - والد الولد الذي كسر يده- مفقود ومصيره غير معروف وأنه ربما استشهد.

خلع والدي كوفيته عن رأسه وقام بلف يد ابن خالي بها. ليس عن علم أو خبرة وإنما لانعدام أي وسيلة علاج في المنطقة في تلك الظروف. وواصلنا سيرنا باتجاه القرية حتى أوقفنا حاجز عسكري إسرائيلي وطلب منا الرجوع إلى الخلف معلناً أن المنطقة منطقة عسكرية مغلقة لا يسمح للمواطنين الاقتراب منها أو الدخول إليها مما اضطرنا إلى الرجوع مرة ثانية باتجاه قرية بيت سيرا المجاورة والتي لا تبعد سوى بضع كيلو مترات عن قريتنا حيث نزلنا ضيوفا عند أهل هذه البلدة الطيبة الكريمة ولنشاهد بالعين المجردة جرافات جيش الاحتلال وهي تهدم البيوت وتقطع الأشجار وتسوّي القرية بالأرض وتخفي كل معالمها. وبهذا العمل الإجرامي أعادت القرية إلى العهد الحجري، إذا جاز التعبير. ولم يتبق من القرية إلا بعض أشجار الصنوبر والزيتون والصبار ومقبرة القرية. لتبقى شاهدا حيا على جرائم الاحتلال في حق الأرض والإنسان , ومنذ ذلك التاريخ وحتى يومنا هذا ونحن متمسكون بحق العودة إلى قريتنا باعتباره حق طبيعي تكفله كل القوانين الدولية والإنسانية والسماوية وان ما أقدمت عليه سلطات الاحتلال يعتبر جريمة حرب ومتعارضاً مع اتفاقيات البشر وأعراف الحروب التي تنص على حماية المدنيين وأملاكهم أثناء العمليات العسكرية .

إن أطفالنا ما زالوا يحلمون بالعودة إلى قريتهم ليكون لهم مدرسة وملعب وحديقة كما أنهم يحلمون بالأمن والسلام والحب مثلهم مثل أطفال العالم .

זכרון מולדת
אסמאעיל זאיד – בית נובא

ערב החמישי ביוני 1967 החלו התושבים לחפש מקומות בטוחים בתוך הכפר כדי להסתתר ובעיקר כדי לשמור על המשפחות והילדים בזמן הפעילות הצבאית. המבוגרים נאספו כדי לשמוע חדשות ברדיו, רדיו היה אמצעי התקשורת היחיד באותם ימים, ודרכו היה ניתן לקלוט תחנות שידור ערביות.

באותו לילה, אני זוכר היטב שאבי העביר אותנו למקום בכפר שנקרא אל- בַּד, הוא מרתף רומאי ששימש לאיחסון וסחיטת ענבים וזיתים. לא היינו לבד במרתף הזה, הרבה קרובי משפחה הסתתרו אתנו שם. העברנו את הלילה בתוכו, שמענו רק רעשי הפגזים ושריקות הכדורים, לא ידענו מה מקור האש ולא הבנו מה קורה סביבנו.

לפנות בקר אבא שלי הגיע והודיע שאנחנו עוזבים למקום בטוח יותר כי הצבא הישראלי נכנס לתוך הכפר והוא יורה לעבר כל דבר שזז. יצאנו במהרה ותחת לחץ מכפרנו בית נובא לכיוון הכפר בית לקיא, בדרך ראינו תנועת נטישה המונית של תושבי עמואס ויאלו שגם הם אולצו, באיומי נשק, לעזוב.

כשהגענו לכפר בית לקיא, הצבא הישראלי היה כבר בפאתי הכפר וליתר דיוק באזור אל-מִקְיַל [המנוחה], אבי חשש לגורלנו וביקש שנצטרף למשפחת דודי,הוא חזר לביתנו בכפר, הביא את הפָּרות שלנו והצטרף אלינו בכפר בית דֻקוּ. לאבי היו יחסים מיוחדים עם מח'תאר בית דקו, אל-חאג' יקין ז"ל, שאירח אותנו בביתו. אני זוכר היטב שאמר לאמא שלי " ברוכה הבאה, אחיינית שלי, הבית שלי וכל רכושי לשירותכם". שהינו אצלם שתי יממות, אך הוריי לא הרגישו בנוח מהמצב בעיקר נוכח המספר הגדול של האנשים הזקוקים לעזרה שפנו לאיש הנדיב הזה. כשראה אל-חאג' יקין שהוריי מתעקשים לעזוב הוא הציע שנלך לגור בבית קטן שלו במטע הפרות, אך הוריי היו נחושים לצאת את הכפר בית דקו. אל-חאג' יקין נכנע וצייד אותנו בקמח וירקות לדרך. המשכנו

המשך בעמ' 40

3.2.8 שטחים י׳, י״ג, כ׳–כ״ח – כניסה ויציאה

إسماعيل علي محمود زايد

ولد في بيت نوبا في أيلول ١٩٦٠

حالياً يسكن في بيتونيا قرب رام الله

ناشط اجتماعي وسياسي

مؤسس و عضو لجنة التنسيق الموحدة لقرى اللطرون الثلاث « عمواس، يالو وبيت نوبا » منذ عام ١٩٩٩ وحتى يومنا هذا.

رئيس لجنة أهالي بيت نوبا من عام ١٩٩٢ - ١٩٩٦ ، وعضو هيئة إدارية للجنة أهالي بيت نوبا- مسؤول قسم الإعلام من عام ١٩٩٦ - ٢٠٠٥ .

عمل مديرا لجمعية أصدقاء بيرزيت لمدة عامين.

أنهى دراسته الثانوية عام ١٩٧٩ من مدرسة اتحاد صفا الثانوية.

درس الإدارة الفندقية في كلية المجتمع العصرية في رام الله.

وقام بالتدريس في كلية المجتمع العصرية لمدة عامين.

عمل وكيلا لمركز الأبحاث الفرنسي في القدس من عام ١٩٨٠ إلى نهاية عام ١٩٩٣.

يملك ويدير شركة «بيت نوبا للتعهدات العامة» منذ عام ١٩٩٤ وحتى اليوم.

אסמאעיל מחמוד עלי זאיד

נולד בבית נובא בספטמבר 1960.

כיום הוא גר בביתוניא סמוך לראם אללה.

פעיל פוליטי וחברתי, מייסד וחבר בוועד המאוחד לשלושת כפרי לטרון: עמואס, יאלו ובית נובא מאז 1999 ועד היום.

יו"ר וועד תושבי בית נובא בין השנים 1992 - 1996.

חבר הוועד המנהל של וועד תושבי בית נובא ודוברו בין השנים 1996-2005.

יו"ר עמותת ידידי ביר זית במשך שנתיים.

סיים את לימודיו התיכוניים בתיכון "איחוד ספא".

למד ניהול בתי מלון במכללה החברתית החדשה בראם אללה.

לימד במשך שנתיים במכללה בה למד.

עבד במרכז המחקרים הצרפתי לארכיאולוגיה בירושלים בין 1980 - 1993.

כיום הוא הבעלים והמנהל של "חברת בית נובא לעבודה קבלנית" שהקים בשנת 1994.

המשך מעמ' 38

את מסענו לכיוון ביתוניא, שם נכנסנו לתוך בית הספר לבנים וישנו לילה אחד בתוך הכתות עם עקורים רבים. למחרת בבוקר הגיע צבא הכיבוש והורה לכל הנמצאים להתאסף בחצר בית הספר, אחרי שכל הגברים, הנשים והילדים עשו כן, החיילים החלו לירות מעל לראשינו וגרמו לבהלה ופחד גדולים. צבא הכיבוש הורה לכולם לעזוב את בית הספר תוך חצי שעה, ואיימו לירות בכל מי שישאר שם לאחר מכן. יצאנו מבית הספר לכיוון ראם-אללה. אחותי הגדולה ובניה היו אתנו כי בעלה עבד באותם ימים בכווית, גם אשת דודי [מצד אמא] ובניה הצטרפו אלינו כי דודי היה חייל בצבא הערבי הירדני.

בראם אללה "חנינו" באזור שנקרא "בטן אל הווא" ליד בית ישן שנראה לנו בית נטוש. אבא שלי הלך לעיר והביא שני שקי קמח. ישנו לילה אחד במקום הזה כי למחרת שמענו את הכובשים מכריזים ברמקולים שכל אחד יכול לשוב לכפרו. שם התפצלנו לשתי קבוצות, אחותי ובניה נסעו לירדן ואנחנו עם משפחת דודי עשינו את דרכנו חזרה לכפרנו בית נובא דרך הכפרים עין ערי כּ וספא, ובאחרון ישנו לילה אחד ולמחרת המשכנו את דרכנו והגענו לכפר בית סירא. בן דודי שהיה אתנו רכב על חמור בחלק מהדרך ונפל מעליו ושבר את ידו. אני זוכר איך שזה הקשה יותר על המסע, כי הדרך הייתה קשה וכי איבדנו את תחושת הבטחון וכי העתיד לא ברור והחדשות שאנחנו שומעים לא מבשרות טובות, אפילו הגיעו אלינו ידיעות שהדוד שלי, שמשרת בצבא הירדני והוא אביו של הילד ששבר את ידו, נעדר ואולי אף נפל במלחמה.

אבי הוריד את הכופייה שלו מעל ראשו ועטף את היד השבורה של בן דודי, לא שהוא היה בעל ידע או נסיון בטיפול בשברים אך לא היו ברירות אחרות באזור ההוא במצב ההוא. המשכנו בכיוון בית נובא ונתקלנו במחסום צבאי ישראלי שהורה לנו לחזור מאיפה שבאנו כי הכפר בית נובא הוכרז כשטח צבאי סגור וכי הגישה או הכניסה אליו אסורים לאזרחים. נאלצנו לחזור לכפר בית סירא שמרוחק מכפרנו רק כמה קילומטרים בודדים. תושבי בית סירא האצילים פתחו את בתיהם לארח אותנו. משם ראינו במו עינינו את דחפורי צבא הכיבוש הורסים את הבתים ועוקרים את העצים ומיישרים את הכפר עם האדמה וקוברים את כל אתריו. על ידי הפשע הזה החזירו את הכפר לתקופת האבן, ולא נותר מהכפר חוץ מכמה עצי אורן, עצי זית, שיחי צבר ובית הקברות. הם נותרו עדים על פשעי הכיבוש כלפי האדם והאדמה. אנחנו דבקים בזכות השיבה לכפרנו כי היא זכות טבעית המעוגנת בכל החוקים הבינלאומיים ואנושיים ואלוהיים, וכי מה ששלטון הכיבוש עשה הוא פשע מלחמה שעומד בסתירה להסכמים הנוגעים בהתנהגות במלחמה, הסכמים אלה מורים לשמור על האזרחים ועל רכושם בעת קרבות צבאיים.

צבא הגנה לישראל

צו מס' 97

צו בדבר שטחים סגורים ([illegible])

[illegible]

הגדרה

1. בצו זה:—

[illegible]

הכרזה [illegible]

2. [illegible]

[illegible]

3. [illegible]

[illegible]

4. [illegible]

[illegible]

5. [illegible]

[illegible]

עוזי נרקיס, אלוף

[illegible]

جيش الدفاع الاسرائيلي

أمر رقم ٩٧

أمر بشأن مساحات مغلقة ([illegible])

استناداً الى الصلاحيات المخولة لي بموجب المادة ٧٠ من الأمر بشأن تعليمات الأمن ، اصدر الأمر التالي :

تعريف

١ - في هذا الأمر :-

"[illegible]" - المساحة المرسومة بخط احمر على الخارطة التي تحمل اسم وتوقيع [illegible] المرفقة من قبل والمرفقة بهذا الأمر والتي تشكل جزءاً لا يتجزأ منه .

اعلان مساحة مغلقة

٢ - تكون مساحة [illegible] مساحة مغلقة .

ايداع للاطلاع

٣ - يودع هذا الأمر والخارطة المرفقة به في مكاتب القائد العسكري في [illegible] وفي مركز الشرطة [illegible] . ويمكن لمن يرغب الاطلاع على مضمون الأمر وذلك خلال ساعات الدوام الاعتيادية .

بدء سريان

٤ - يبدأ سريان هذا الأمر اعتباراً من ١ ايلول ٥٧٢٧ (٦ ايلول ١٩٦٧) .

الاسم

٥ - يطلق على هذا الأمر اسم "أمر بشأن مساحات مغلقة ([illegible]) (منطقة الضفة الغربية) (رقم ٩٧) لسنة ٥٧٢٧ - ١٩٦٧" .

٥ ايلول ٥٧٢٧ (١٠ ايلول ١٩٦٧)

الوف عوزي نركيس
الوف القيادة الوسطى
وقائد قوات جيش الدفاع الاسرائيلي
في منطقة الضفة الغربية

بسم الله الرحمن الرحيم

قرى اللطرون

عمواس – بيت نوبا – يالو

اكتسبت منطقة اللطرون أهمية خاصة وكبيرة عبر التاريخ ابتداء من العصر الروماني والبيزنطي والراشدي والأموي والعباسي والصليبي والأيوبي والمملوكي ومرورا بالعهد التركي والانتداب البريطاني وانتهاء بالاحتلال الإسرائيلي، وذلك للأسباب التالية:

1- موقعها الاستراتيجي الذي يتوسط فلسطين ويربط بين الساحل والجبل.

2- قربها من مدينة القدس واعتبارها خط الدفاع الأول عن المدينة، لذلك أطلق عليها اسم بوابة القدس الغربية.

3- كثرة الينابيع ووفرة المياه فيها [illegible]

4- [illegible]

الموقع:

تقع قرى عمواس ويالو وبيت نوبا على بعد 28 كم جنوب شرق يافا وحوالي 25 كم شمال غرب القدس و 30 كم جنوب غرب رام الله، وهي ذات موقع استراتيجي هام يشرف على طريق القدس – يافا، رام الله – يافا، رام الله – غزة [illegible] في حرب حزيران عام 1967 قامت إسرائيل بشق طريق سريع يربط القدس بتل الربيع (يافا) عبر أراضي عمواس.

المساحة:

تزيد مساحة قرى اللطرون وأراضيها عن خمسين ألف دونم وتمتد أراضيها ابتداء من السهول الساحلية وتشكل نقطة بداية لسلسلة جبال القدس.

السكان:

يقدر عدد سكان القرى الثلاث بنحو عشرة آلاف نسمة عند تهجيرها عام 1967، ويصل العدد الآن الثلاثين ألفا موزعين على شرق الأردن ورام الله وبيتونيا والقدس والمهجر.

تهجير القرى:

بعد اندلاع حرب حزيران عام 1967 وقيام الجيش الإسرائيلي باحتلال الضفة الغربية إضافة إلى قطاع غزة وسيناء والجولان، قامت قوات الاحتلال منذ اللحظة الأولى بتهجير سكان القرى الثلاث قسرا وطردهم من منازلهم باتجاه مدينة رام الله ومنعهم من العودة إليها، ثم قامت بهدم القرى الثلاث بيتا بيتا، حيث قتل [illegible] 38 مواطنا من أهالي هذه القرى.

الوضع القانوني:

أصدرت قوات الاحتلال أمرا عسكريا يحمل الرقم 97 بتاريخ 1967/9/10 اعتبرت فيه قرى اللطرون منطقة عسكرية مغلقة، ثم تم منع سكان هذه القرى من العودة إلى منازلهم وأراضيهم، الأمر الذي يتناقض مع اتفاقية جنيف الرابعة التي تنص على حماية المدنيين وقت الحرب، ويتعارض مع تطبيق قراري مجلس الأمن الدولي رقم 242، 338 على هذه القرى باعتبارها أراضي احتلت [illegible] حرب حزيران عام 1967 وهي جزءا لا يتجزأ من الضفة الغربية المحتلة.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

لجنة التنسيق الموحدة

بيت نوبا / عمواس / يالو

הצהרת הוועד המאוחד של כפרי לטרון עמואס - בית נובא ־ יאלו

בשם אללה הרחמן הרחום

אזור לטרון רכש מעמד חשוב ומיוחד לאורך ההיסטוריה החל מהתקופה הרומית דרך הביזנטית, הראשדית, האומיית, העבאסית, הצלבנית, האיובית, הממלוכית, העות'מאנית, הבריטית וכלה בכיבוש הישראלי. הסיבות לכך:

1. המיקום האסטרטגי במרכז פלסטין שמחבר בין המישור לאזור ההררי.

2. קרבת האזור לעיר ירושלים, והיחס אליו כאל קו ההגנה האחרון על העיר. לשם כך האזור נקרא גם השער המערבי לירושלים.

3. השפע במעיינות ומי התהום באזור הגביר את התשוקה להשתלטות עליו בכל הזמנים.

4. המקום קיבל במהלך השנים אופי דתי, היסטורי, ארכיאולוגי ותרבותי כתוצאה מכניסת מנהיגים דגולים ומפורסמים אליו בתקופות שונות.

המיקום:

הכפרים עמואס, יאלו ובית נובא נמצאים 28 קילומטרים דרומית ־ מזרחית ליאפא וכ- 25 קילומטרים צפונית ־ מערבית לאל קֻדס וקרוב ל- 30 קילומטרים מערבית לראם אללה. למיקום הכפרים יש חשיבות אסטרטגית עליונה, הם יושבים על דרך אל קֻדס ־ יאפא ועל דרך ראם אללה ־ יאפא וכן על דרך ראם אללה ־ עזה. ישראל שהרסה את שלושת הכפרים אחרי מלחמת יוני 1967 סללה כביש מהיר שמחבר בין אל קֻדס לתל אביב ־ יאפא עובר בתוך אדמות עמואס.

השטח של כפרי לטרון ואמותיהם עלה על חמשים אלף דונם, אדמותיהם נחשבות המשך למישור החוף והגבעות שלהם הן תחילתם של הרי אל קֻדס.

התושבים: עד לכיבושם והריסתם בשנת 1967 גרו בשלושת הכפרים קרוב לעשרת אלפים תושבים. כיום מספרם עולה על שלושים אלף, הם מפוזרים בירדן,ראם אללה, ביתוניא, אל קֻדס ושאר העולם.

הריסת הכפרים

בתום מלחמת יוני 1967 כבש הצבא הישראלי את הגדה המערבית ואת רצועת עזה בנוסף לסיני ורמת הגולן. מיד עם כיבוש שלושת הכפרים, כוחות הכיבוש גירשו בכוח את התושבים לכיוון ראם אללה,חסמו את דרכם חזרה אל בתיהם והרסו אותם בית אחרי בית. במהלך כיבוש הכפרים וההתנגדות לגירוש ולהריסה נפלו 38 מתושבי כפרי לטרון.

המעמד החוקי

כוחות הכיבוש הוציאו צו צבאי שנושא מספר 97 בתאריך 10.9.1967 מודיע שכפרי לטרון הינם אזור צבאי סגור שלפיו נאסר על תושבי הכפרים הללו לשוב לבתיהם ולאדמותיהם, זה בניגוד להסכם גנבה הרביעי שמבטיח הגנה על האזרחים בעת מלחמה ומחייב יישום החלטות האו"ם 242 ו- 338 בכפרים אלה על סמך היותם אדמה שנכבשה בכוח במהלך מלחמת 1967 וכי הם חלק בלתי נפרד מהגדה המערבית הכבושה.

ההפרות של הכיבוש לחוק הבינלאומי לא עצרו כאן. ישראל הקימה התנחלות אזרחית על חורבות הכפר בית נובא בנוסף לפארק וכביש מהיר בעמואס וכן שמורת טבע ופסי רכבת ביאלו.

הכיבוש המשיך להעלים את הסממנים ההיסטוריים והטבעיים לשלושת הכפרים על ידי תוקפנות חוזרת ונשנית על האתרים ההיסטוריים והמקומות הקדושים כמו הריסת חלק מבית הקברות ההיסטורי של בית נובא.

הכובשים גם גוזלים ומנצלים את מי התהום השופעים באזור זה.

לאחרונה, כוחות הכיבוש הקימו את גדר "הסיפוח, ההפרדה וההתפשטות הגזענית" שבנייתה גרמה להפרדת כל שטח ואדמות שלושת הכפ־רים כהכנה לסיפוחם. בית הדין הבינלאומי הגבוה לצדק פסק לגבי אי חוקיות בניית גדר ההפרדה בתוך שטח הגדה המערבית.

על כן, אנחנו, וועד התיאום המאוחד לשלושת כפרי לטרון, דורשים מהקהילה הבינלאומית ליישם את ההחלטות הבינלאומיות ובראשן זכותנו הקדושה לשוב לכפרינו.

זכות השיבה היא זכות קדושה

וועד התיאום המאוחד

בית נובא - עמואס - יאלו

המשך מעמ' 9

נובא מסביר שהוא מכין רמון גז, חייל אחר מסתכל אלינו במשקפת. כמה צעירים מנסים להתקרב לכיוון החיילים והסדרנים הודפים אותם. יש מתח באוויר. אחד המארגנים מתחיל לדבר במיקרופון נייד אך רובנו לא שומעים אותו. יותר מעניין להסתכל לכיוון החיילים. איתן ואסתר מזוכרות ניגשים לחיילים ומנסים לדבר איתם ולהרגיע ככל האפשר את העניינים. הם חוזרים מאוכזבים מהחיילים שלהם. כאן הצבא יחליט את מידת הרגיעה. אחרי כמה דקות החיילים יורים לעברנו כמה רימוני גז מדמיע. מהומה קלה בקהל. לא נורא. המארגנים, כדי לשמור על הסדר ובמטרה להמשיך את האירוע מבקשים להתרחק מעיני החיילים ומעבירים את העצרת למקום מרוחק קצת יותר ומוסתר מעט בין עצים. אך החיילים זזים גם הם ועוצרים את הג'יפ מול העצרת.

המקום הזה בלתי אפשרי. הנוף שהפליטים רואים מהצד שלהם הוא נוף קולוניאליסטי. מאות פליטים נטולי חופש, עומדים מאות מטרים ממה שהיה פעם כפרם ואדמתם. אסור להם להתקרב. אך רואים בבירור התנחלות של יהודים ממש מול עיניהם ויושבת ממש על אדמתם. רואים גשר גבוה בנוי מבטון לטובת הרכבת החדשה לירושלים שתעבור באדמתם. היא אפילו לא תשרת אותם, רק את הרעש של הקדמה הם יקבלו. החיילים משבשים להם אירוע התאבלות ותפילה לשיבה. רק מידה גדולה של אכזריות, חוצפה וזלזול בתחושות הפליטים אפשר להבין מהנוף הזה. נוף מקומם.

אסמאעיל, יו"ר הוועד המארגן,מצליח בינתיים לסיים את נאומו. מנחה האירוע עושה מאמץ לשדר עסקים כרגיל אך לא מצליח. עיניו זזות בחפזון בין השדה לבין הכביש והגדר, בין הקהל לבין החיילים. רימוני הגז מצילים אותו. הפעם, הגז היה חזק וקרוב יותר. הקהל מתרחק לכיוון הכפר שהוא גם הכיוון לאוטובוסים. הרבה עולים לאוטובוסים כדי לברוח מהגז שהחיילים ממשיכים לירות לעברנו. התחושה שזה מתחזק עוד יותר. גם אנחנו עולים לאוטובוס ומתחילים לעשות את הדרך חזרה לתל אביב. הכביש המוביל לתל אביב רחוק מאתנו דקות ספורות. אך מהמקום שלנו אי אפשר להגיע אליו. לפלסטינים אסור לנסוע בו והגישה אליו חסומה על ידי אבנים גדולות. הדרך שנעשה תיקף תהיה ארוכה, פתלתלה ומעייפת. אנחנו נצא מבית נובא דרך בית לקיא, ספא, בלעין, כפר נעמה, דיר קדיס ונעלין. מיד אחרי הכניסה לנעלין יש מחסום צבאי ישראלי שקובע מי עובר ומי לא, מי בן חורין ומי לא.

אחד מהם מיוחס [בטעות] למנהיג והמצביא המוסלמי אבו עביידה, ומקום אחר שנקרא "אל-שיח' מעַלָּא" מיוחס למעאד' בן ג'בל, גם הוא מדור המייסדים של האסלאם שנודע גם כמפקד צבאי וגם כאיש דת.

הכיבוש הציוני שלא צלח ב-1948 השתלט על עמואס בתחילת מלחמת ששת הימים בששה ביוני 1967, ביצע טרנספר בתושביו, מנע מהם לשוב והרס את כל בתיהם מהיסוד.

עיתונאי בריטי בשם מייקל אדמס ביקר בעמואס כשנה אחרי כיבושה ודיווח לסנדיי טיימס הלונדוני על ביקורו:" הדרך שנסענו בה היא דרך עמואס. אך כאשר נסענו במכונית מבית נו בא והגענו לעיקול הכביש, איפה שהיה עמואס, ראינו שהכפר נמחק ונעלם כלא היה". בסוף תיאור המסע, שהת־ פרסם גם בעיתון אל-אהראם המצרי, כותב אדמס:" עמואס היה מצויין על מפת עולי הרגל שהחזקתי ביד.... אך הוא לא יצויין יותר על אף מפה שתוציא ישראל, כי הישראלי מחקו את כל עקבותיו".

שלטונות הכיבוש הקימו במקום הכפר את "פארק איילון ־ קנדה", ובימים אלה ממש מתבצעות במקום עבודות "פי־ תוח" ו"חידוש".

המקור: אל-דבאע', מסטפא מראד, ארצנו פלסטין, דאר אל-הדא, כפר קרע, 2002

חתונה בעמואס

عرس في عمواس

www.zochrot.org

זוכרות
ذاكرات
zochrot